

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

Białystok, dnia 1 lipca 2025 r.

Poz. 3007

UCHWAŁA NR XIII/77/25 RADY GMINY BIAŁOWIEŻA

z dnia 26 czerwca 2025 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Białowieża na lata 2025 - 2028

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 18 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1465 ze zm.) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292), Rada Gminy Białowieża uchwala co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Białowieża na lata 2025 - 2028, w brzmieniu załącznika do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie powierza się Wójtowi Gminy Białowieża.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Podlaskiego.

Przewodniczący Rady Gminy
Eugeniusz Superson

Załącznik do uchwały Nr XIII/77/25
Rady Gminy Białowieża
z dnia 26 czerwca 2025 r.

SPIS TREŚCI

1	<i>WSTĘP</i>	3
2	<i>PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</i>	4
3	<i>PRZEDMIOT OCHRONY PRAWNEJ</i>	17
4	<i>FORMY OCHRONY PRAWNEJ ZABYTKÓW</i>	19
5	<i>UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO</i>	23
6	<i>ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY</i>	37
7	<i>OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY - ANALIZA SWOT</i>	61
8	<i>ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</i>	63
9	<i>INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</i>	68
10	<i>ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</i>	69
11	<i>ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</i>	70
12	<i>MISJA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</i>	71

1. WSTĘP

CEL OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY BIAŁOWIEŻA

Podstawowym, ogólnie pojętym założeniem niniejszego „Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Białowieża na lata 2025 – 2028” jest ukierunkowanie polityki Samorządu Gminnego, służącej podejmowaniu planowanych działań dotyczących finansowania, inicjowania, wspierania oraz koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Jest to uzupełniający dokument w stosunku do innych aktów planowania gminnego. Zadaniem Programu jest także organizacja działań edukacyjnych i wychowawczych wobec miejscowej społeczności. Dla realizacji powyższego założenia niezbędna jest realizacja szczegółowych celów, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;

- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;
- zapoznanie z zasobami dziedzictwa kulturowego, historią i zabytkami Gminy, w tym także rozróżnienie obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa i figurujących w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- wspieranie działań zmierzających do pozyskania środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków przy sporządzaniu i zmianie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Ochrona zabytków, dawnych materialnych i niematerialnych dóbr kultury jest obowiązkiem konstytucyjnym Państwa. w myśl art. 5 Konstytucji RP „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...). Istotnym elementem tego dziedzictwa są zabytki, które w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż „obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne”, z kolei art. 6 Konstytucji stanowi, że „...Rzeczpospolita Polska, stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury (...)”.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024, poz. 1292) z późn. zm.

Obowiązująca ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadziła pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 3, użyte w ustawie określenia oznaczają:

- 1) zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) zabytek ruchomy – rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie – działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane – roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie – działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne – działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

- 11) badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany – powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi; krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 1) otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Zgodnie z art. 89 organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Wojewódzki Konserwator Zabytków.

W art. 4 zapisano, iż ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 5. wskazuje, iż opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ustawa definiuje obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Szczegółowo określone obowiązki samorządu w stosunku do obiektów zabytkowych objętych ochroną, których samorząd jest właścicielem lub posiadaczem zawarte są w następujących artykułach: 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71, 72.

Na mocy art. 21 ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Art. 22 ust. 4 stwierdza, iż „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.”.

W ust. 5 tego artykułu zapisano, iż w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Jak wspomniano art. 87 ustawy określa obowiązek samorządu, dotyczący sporządzania i uchwalania gminnego i powiatowego programu opieki nad zabytkami.

- program winien być opracowany na okres 4 lat,
- program służy celom określonym w Ustawie,
- program przyjmuje rada gminy, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym,
- z realizacji programu władze gminy sporządzają co 2 lata sprawozdanie, które przedstawiane jest radzie gminy.

Artykuły 18 i 19 nakazują samorządom uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dodatkowo należy wskazać odniesienia do zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego, zawarte w następujących aktach prawnych:

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 40 ze zm.). □
art. 7 ust. 1 pkt 9

„Zaspakajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy:

9) kultury w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.”

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2024 r. poz. 1130 ze zm.).

Na mocy ustawy w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się m.in.: wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 1. ust. 2, pkt 4). Ustawa określa, iż plan ogólny powinien w swej treści zawierać następujące elementy:

- uwzględnianie stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 13b pkt 3 lit. f),

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego będącym aktem prawa miejscowego ustawa nakazuje obecność następujących elementów:

- obowiązkowe określenie zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków (w tym krajobrazu kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej (art. 15 ust. 2 pkt 4),
- określa się, w zależności od potrzeb, granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (art. 15 ust. 3 pkt 6).

Wymagania w zakresie ochrony zabytków uwzględnia się również na szczeblach wojewódzkim i krajowym planowania przestrzennego (art. 39 ust. 3 pkt 2, ust. 2 pkt 2). Projekt zarówno planu miejscowego, jak i planu województwa wymaga uzgodnienia z właściwym Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Art. 51. ust. 1. wskazuje, że sprawach ustalenia lokalizacji inwestycji celu publicznego decyzje wydają w odniesieniu do:

- 1) inwestycji celu publicznego o znaczeniu krajowym i wojewódzkim - wójt, burmistrz albo prezydent miasta w uzgodnieniu z marszałkiem województwa;
- 2) inwestycji celu publicznego o znaczeniu powiatowym i gminnym - wójt, burmistrz albo prezydent miasta;
- 3) inwestycji celu publicznego na terenach zamkniętych - wojewoda.

Zgodnie z art. 53 ust. 2 pkt 4 powyższe decyzje wydaje się po uzgodnieniu z: wojewódzkim konserwatorem zabytków - w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Art. 64. ust. 1. wskazuje, że przepisy art. 51 ust. 2-3, art. 52, art. 53 ust. 1a-1d 35a i 5c-5j, art. 54-56 (wszystkie związane z zasadami lokalizacji inwestycji celu publicznego) stosuje się odpowiednio do decyzji o warunkach zabudowy.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2023 r. poz. 682 ze zm.).

W myśl tej ustawy jej przepisy nie naruszają przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (art. 2 ust. 2 pkt 3).

W art. 5 ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2 ustawa stwierdza, iż obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz nakazuje projektowanie i budowanie obiektów budowlanych i związanych z nim urządzeń zapewniające ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

W przypadku pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w odniesieniu do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków oraz innych obiektów budowlanych usytuowanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską możliwe jest złożenie wniosku do właściwego ministra o zgodę na odstępianie od obowiązujących przepisów techniczno-budowlanych, o których mowa w art. 7 ustawy (art. 9 ust. 3 pkt 4).

Wg art. 39 ust. 3 w stosunku do prac budowlanych przy obiektach oraz obszarach niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno- budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wg art. 39 ust. 4 Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych. Zgodnie z art. 32 ust. 1:

1. Pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego może być wydane po uprzednim:

- 1) przeprowadzeniu oceny oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko albo oceny oddziaływania przedsięwzięcia na obszar Natura 2000, jeżeli jest ona wymagana przepisami ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko,
- 2) uzyskaniu przez inwestora, wymaganych przepisami szczególnymi, pozwoleń, uzgodnień lub opinii innych organów,
- 3) wyrażeniu zgody przez ministra właściwego do spraw energii – w przypadku budowy lub rozbiórki gazociągu przesyłowego, linii przesyłowej elektroenergetycznej albo rurociągu dalekosiężnego ropy naftowej lub produktów naftowych, a także gazociągu, linii elektroenergetycznej albo rurociągu ropy naftowej lub produktów naftowych dochodzących do granicy Rzeczypospolitej Polskiej.

Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (art. 39 ust. 1).

Decyzja o pozwoleniu na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydana po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków (art. 39, ust. 2).

W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno - budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 39, ust. 3).

Katalog działań budowlanych, w stosunku do których niewymagane jest pozwolenie na budowę, a które podlegają zgłoszeniu organowi budowlanemu określają kolejno art. 29, 29a, 30, 31 ustawy Prawo Budowlane. W stosunku do zamierzeń, które wymagają jedynie zgłoszenia zgodnie z art. 30 ust. 7 ustawy właściwy organ może nałożyć w drodze decyzji obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 29. ust. 7 stwierdza, że roboty budowlane, o których mowa w ust. 1–4, wykonywane:

- 1) przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków – wymagają decyzji o pozwoleniu na budowę,
- 2) na obszarze wpisanym do rejestru zabytków – wymagają dokonania zgłoszenia – przy czym do wniosku o decyzję o pozwoleniu na budowę oraz zgłoszenia należy dołączyć pozwolenie właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków wydane na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (t.j. Dz. U. z 2015 r. poz. 774 ze zm.).

Zgodnie z zapisami art. 7 tej ustawy wprowadzone zostaje pojęcie audytu krajobrazowego. Identyfikuje on krajobrazy występujące na całym obszarze województwa, określa ich cechy charakterystyczne oraz dokonuje oceny ich wartości (także pod kątem walorów zabytkowych i krajobrazu kulturowego).

Art. 8. ustawy wskazuje zmiany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2023 r. poz. 571).

Określa ona, iż wśród zadań publicznych znajdują się działania m.in. w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego (art. 4 ust. 1 pkt 16). Regulacje z tym związane zawarte są w art. 16 i 19b, które określają prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań, zarówno w ramach inicjatyw lokalnych, jak i za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy. Artykuł precyzuje też, iż jednostka samorządu terytorialnego zawiera na czas określony umowę o wykonanie inicjatywy lokalnej z wnioskodawcą.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2024 r. poz. 54 ze zm.).

Zgodnie z zapisami art. 71 ust. 3 tej ustawy przeznaczenie i sposób zagospodarowania terenu powinny w jak największym stopniu zapewniać zachowanie jego walorów krajobrazowych. Dotyczy to także krajobrazu kulturowego.

Art. 101. ust. 2 lit. f określa, iż ochrona powierzchni ziemi polega m.in. na zachowaniu funkcji środowiskowych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, w tym między innymi zbioru dziedzictwa geologicznego, geomorfologicznego i archeologicznego.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2023 r. poz. 1336 ze zm.).

Jednym z celów ochrony przyrody jest ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień (art. 2 ust. 2 pkt 5). Jako jedną z form ochrony przyrody w tym jej immanentnego składnika, jakim jest krajobraz ustawa ta przyjmuje w art. 6 ust. 1 pkt 3 park krajobrazowy. Zgodnie z art. 16 ust. 1 park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju.

Zarówno utworzenie parku krajobrazowego, jak i nadanie mu statutu należą do prerogatyw sejmiku wojewódzkiego (art. 16 ust. 3 ust. 5).

Art. 83a. ust. 1 wskazuje, że zezwolenie na usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków wydaje wojewódzki konserwator zabytków.

Zasady naliczania opłat za usunięcie drzew i krzewów przedstawiono w art. 84-87 ustawy i zgodnie z art. 84 ust. 8 decyzję w tych sprawach podejmuje właściwy organ do wydania zezwolenia (w tym także konserwator zabytków).

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1145).

W świetle art. 6 pkt 5 jednym z celów publicznych tej ustawy jest opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 13 ust. 4 jasno określa, że: sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości, jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 13. ust. 5 stwierdza, że sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Cenę nieruchomości lub jej części (wyznaczonej zgodnie z art. 67) wpisanej do rejestru zabytków obniża się na wniosek nabywcy o 50% (zgodnie z art. 68 ust. 3). Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę. Podobny zapis stosuje się w przypadku opłaty z tytułu użytkowania wieczystego, jeżeli nieruchomość gruntowa została wpisana do rejestru zabytków (art. 73 ust. 4) oraz w przypadku opłaty z tytułu trwałego zarządu (art. 84 ust. 4).

Zgodnie z art. 96 ust. 1. podziału nieruchomości dokonuje się na podstawie decyzji wójta, burmistrza albo prezydenta miasta zatwierdzającej podział, z uwzględnieniem ust. 1a, stwierdzającego, że odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję, o której mowa w ust. 1 wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 70).

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 6 ustawa zwalnia od podatku od nieruchomości: grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 87 ze zm.).

Według zapisów tej ustawy zarówno państwo (art. 1 ust. 2) jak i organy jednostek samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4) sprawują mecenat nad działalnością kulturalną polegający m.in. na wspieraniu i promocji opieki nad zabytkami.

Do powyższych ustaw należy dołączyć akty prawne, które w całej swojej treści odnoszą się do zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego. Są to:

- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 385),
- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393),
- ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 164 ze zm.),
- ustawa z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (t.j. Dz. U. z 2015 r., poz. 2120).

Ostatni element to akty wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Są to:

- Rozporządzenie MKiDN z dnia 26 maja 2011 (t.j. Dz. U. z 2021 poz. 56) w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. W oparciu o art. 24 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rozporządzenie określa sposób prowadzenia powyższych rejestrów i wykazów;
- Rozporządzenie MKiDN z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 81);
- Rozporządzenie MKiDN z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2022 r. poz. 1388 ze zm.);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 poz. 1470);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 maja 2018 r. w sprawie wymagań, jakim powinna odpowiadać ochrona przechowywanego i przewożonego zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2018 poz. 1134),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 grudnia 2017 r. w sprawie ksiąg ewidencyjnych prowadzonych przez podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2017 poz. 2249);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 poz. 1384);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 poz. 928);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. z 2015 poz. 1275);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 poz. 110);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 nr 89 poz. 510);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 nr 212 poz. 2153);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 nr 124 poz. 1304 ze zm.);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 nr 75 poz. 706);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 nr 71 poz. 650);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 nr 30 poz. 259).

3. PRZEDMIOT OCHRONY PRAWNEJ

Przywołana na wstępie ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce i wprowadza w tej materii szereg fundamentalnych definicji i pojęć. W myśl ustawy zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zgodnie z ustawą opiece podlegają – bez względu na stan zachowania – zabytki pogrupowane w trzech kategoriach:

Zabytki nieruchome będące w szczególności:

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki ruchome będące w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1479 z późn. zm.), o instrumentami muzycznymi,
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki archeologiczne będące w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami,
- reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto, zgodnie z art. 6 ust. 2 ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

4. FORMY PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW

Ustawodawca wyróżnia następujące formy ochrony zabytków:

- wpis do rejestru zabytków,
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,

- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wpis do rejestru zabytków

Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o taki wpis może występować właściciel zabytku nieruchomego oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Również wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania z urzędu w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków prowadzi odpowiedni wojewódzki konserwator zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa. Do rejestru można wpisać także otoczenie oraz nazwę geograficzną, historyczną i tradycyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków może wpisać także do rejestru historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny. Sprawy te reguluje ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

Lista Skarbów Dziedzictwa

Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego zaliczany do jednej z następujących kategorii:

- 1) zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzą w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,
- 2) elementów stanowiących integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat,
- 3) wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 4 i 5, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 4) wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pastelów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 5) mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 1 i 2, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 6) oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 7) oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w pkt 1, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 8) fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 9) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców,
- 10) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
- 11) map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,

- 12) środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
- 13) innych kategorii, niewymienionych w pkt 1–12, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro – na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

Pomnik Historii

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu.

Na elitarną listę Pomników Historii mogą zostać wpisane obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne. Na rok 2024 w całym kraju było 129 miejsc i obiektów uznanych za pomnik historii.

Park kulturowy

Kolejną formą ochrony jest utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Podstawą jego utworzenia jest uchwała rady gminy, którą podejmuje się po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego lub decyzja o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzja o warunkach zabudowy, decyzja o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzja o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzja o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego

Relacje pomiędzy ochroną zabytków a planami zagospodarowania przestrzennego są regulowane przez artykuły 18, 19 i 20 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Przede wszystkim art. 18 wprowadza obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

W wymienionych decyzjach, koncepcjach, strategiach, analizach i planach, winno się w szczególności uwzględnić krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określić rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków i zapewnić im ochronę przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu oraz ustalić przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami. W przypadku zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych, ochrona ich musi być bezwarunkowo uwzględniona w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego i pozostałych decyzjach.

5. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAM WYKONANYMI NA POZIOMIE KRAJOWYM:

KRAJOWY PROGRAM OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2023-2026

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 1 grudnia 2023 roku i opublikowany w Monitorze Polskim w roku 2023 poz. 1470. Dokument ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Celem głównym programu jest zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii. Będzie on realizowany poprzez cele strategiczne programu oraz zawarte w nich działania takie jak:

Cel: Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków; □ projektowanie konserwatorskie.

Cel: Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Cel: Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego; □ rozwój portalu zabytek.pl.

Cel: Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Cel: Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

KONCEPCJA PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA KRAJU DO ROKU 2030

Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju została przyjęta przez Radę Ministrów dnia 13 grudnia 2011 r. Dokument określa zasady polityki państwa w dziedzinie przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych kilkunastu lat.

Polityka przestrzennego zagospodarowania kraju realizuje cele rozwoju kraju w odniesieniu do całości przestrzeni polskiej. Biorąc pod uwagę nowy paradygmat polityki rozwoju cel strategiczny (ponadczasowy) polityki przestrzennego zagospodarowania kraju można określić następująco: Efektywne wykorzystanie

przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągania ogólnych celów rozwojowych — konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.

Tak sformułowany cel — przy doborze odpowiednich celów częściowych oraz instrumentów wdrożeniowych — realizowany jest przez wszystkie podmioty publiczne wykonujące zadania rozwojowe w zakresie swoich kompetencji na różnych poziomach zarządzania, w różnych obszarach tematycznych i w odniesieniu do różnych terytoriów.

Drogą do zapewnienia realizacji celu strategicznego polityki przestrzennego zagospodarowania kraju jest koncentracja działań podmiotów publicznych w wybranych obszarach tematycznych i na wyodrębnionych terytoriach. W odniesieniu do diagnozy sytuacji, uwarunkowań oraz trendów rozwojowych sformułowano sześć wzajemnie powiązanych celów polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w horyzoncie roku 2030:

- Cel 1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności;
- Cel 2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów;
- Cel 3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej;
- Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski;
- Cel 5. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa;
- Cel 6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

Koncepcja wskazuje, iż wzmocnienie ładu przestrzennego na poziomie zarządzania zasobem krajobrazów kulturowych i przyrodniczych będzie jednocześnie służyło wdrożeniu zapisów Konwencji Krajobrazowej Rady Europy. Podstawowymi formami ochrony krajobrazów powinny zostać formy dotychczas stosowane: parki krajobrazowe, pomniki historii, parki kulturowe oraz — dla obiektów rangi międzynarodowej — wpis na listę dziedzictwa kulturowego lub przyrodniczego UNESCO.

Stwierdzono, że promocja dziedzictwa kulturowego wpłynęła na wzrost rozpoznawalności i atrakcyjność polskiej przestrzeni. Dbałość o spuściznę kultury dawnych mieszkańców ziem polskich i wspieranie zachowanych tradycji lokalnych sprzyjały rozwojowi turystyki i wspomagają proces identyfikacji tożsamości kulturowej migrantów. Krajobraz ważny dla historii kultury jest chroniony na równi z krajobrazami charakterystycznymi dla regionów geograficzno- przyrodniczych w zintegrowanej z siecią przyrodniczą rozwiniętej sieci parków kulturowych i pomników historii.

NARODOWA STRATEGIA ROZWOJU KULTURY NA LATA 2004 – 2013 ORAZ UZUPEŁNIENIE STRATEGII NA LATA 2004 – 2020

Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zostały zawarte w dokumencie o nazwie Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013 (przyjętym przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r.) oraz jego uszczegółowieniu „Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020” (przyjętym w 2005 r.). Są to rządowe dokumenty tworzące ramy dla nowoczesnego mecenatu państwa w sferze kultury, a przede wszystkim dla nowocześnie pojmowanej polityki kulturalnej państwa, funkcjonującej w warunkach rynkowych, w połączeniu z perspektywami kolejnych okresów programowania Unii Europejskiej.

Głównym celem strategii jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce.

Dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury jest Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004-2013”. W programie zapisano następujące priorytety i działania:

Priorytet 1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe

Działania realizowane w ramach niniejszego priorytetu mają na celu materialną poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Realizacja działań pozwoli na zwiększenie atrakcyjności regionów, a także wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

- Działanie 1.1. Budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków;
- Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne;
- Działanie 1.3. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

Priorytet 2. Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego

- Działanie 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego;
- Działanie 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wwozem, wywozem i przewozem przez granicę.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, opracowane przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2005 r., zawiera ważny z punktu widzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”.

Priorytet 1 tego Programu dotyczy rewaloryzacji zabytków nieruchomych i ruchomych. Celami tego priorytetu są:

- poprawa stanu zachowania zabytków,
- zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym także liczby stanowisk archeologicznych),
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturalne,
- zwiększenie roli zabytków i muzealiów w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego.

5.2 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAM WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZKIM**PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO**

Dokument przyjęty został uchwałą nr IX/80/03 przez Sejmik Województwa Podlaskiego dnia 27 czerwca 2003 r. Plan zagospodarowania wymienia najważniejsze zabytki z terenu województwa (zespoły urbanistyczne i ruralistyczne, unikalne zabytkowe obiekty architektury sakralnej i świeckiej, zespoły pałacowo-ogrodowe i dworskie, zabytki techniki i militarne, cmentarze różnych wyznań, miejsca kultu religijnego i stanowiska archeologiczne) oraz określa zasady ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego. Zwrócono uwagę na cenne przykłady architektury sakralnej, w tym cerkiewnej. Cały rejon uznany został za szczególnie atrakcyjny turystycznie i zalecono opracowanie koncepcji szlaków turystycznych przybliżających turystom wartości kulturowe regionu.

Pośród najważniejszych zasad ochrony dziedzictwa kulturowego warto wskazać te najistotniejsze z punktu widzenia gminy do których należą:

a) zasady ogólne wynikające zwłaszcza z procesu integracji europejskiej:

- szczególna ochrona tożsamości kulturowej regionu przed zagrożeniem jej wytracenia w konfrontacji z europejskim uniwersalnym modelem życia w sferze kultury materialnej i jej unikalnej specyfiki etnicznej i religijnej;

- uwzględnianie potrzeb współczesnego społeczeństwa w procesie ochrony i kształtowania zasobów dziedzictwa kulturowego;
 - harmonijne współistnienie zasobów dziedzictwa kulturowego z zasobami środowiska przyrodniczego- jako filarów rozwoju turystyki krajowej i międzynarodowej;
 - tworzenie warunków kompleksowej ochrony obszarów o walorach zabytkowych i kulturowych, takich jak: strefy ochrony konserwatorskiej, parki kulturowe, rezerваты kulturowe i obszary krajobrazu historyczno- kulturowo- przyrodniczego,
 - priorytet ochrony walorów dziedzictwa kulturowego o randze międzynarodowej i krajowej;
 - wykorzystanie unikalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do krajowej i międzynarodowej promocji województwa.
- b) ochrona i tworzenie nowych wartości kulturowych w reprezentatywnych obszarach tożsamości kulturowej województwa podlaskiego określone w części dotyczącej wartości kulturowych przez służby Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku, dotyczące:
- kształtowania krajobrazu historyczno- kulturowo- przyrodniczego, zespołów jednostek osadniczych i ich otoczenia;
 - kształtowania form architektonicznych i gabarytów zabudowy harmonizujących z istniejącymi walorami kulturowymi zabudowy, stosowania materiałów, wystroju i kolorystyki obiektów budowlanych oraz zagospodarowania ich otoczenia nawiązujących do tradycji lokalnych.
- c) ochrona i rewitalizacja obszarów zabytkowych zgodnie z wnioskami i uzgodnieniami z Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Białymstoku, w tym m.in.:
- zachowanie historycznych założeń urbanistycznych (objętych strefami ochrony konserwatorskiej), a w szczególności: rozplanowania przestrzeni publicznych (np. ulic, placów, skwerów, itp.), osi kompozycyjnych i widokowych, rozmieszczenia dominant, gabarytów i sposobów zabudowy oraz form architektonicznych;
 - zapewnienie stosownej ekspozycji całych zespołów zabudowy i najwartościowszych jej elementów;
 - twórcze kontynuowanie tradycji konstrukcyjnych, materiałowych, wystroju i kolorystyki obiektów oraz zagospodarowania ich otoczenia;
 - lokalizowanie funkcji użytkowych niekolizyjnych z historycznymi funkcjami obszarów, zapewniających podstawy ekonomiczne utrzymania dobrego stanu technicznego zabudowy i zagospodarowania oraz atrakcyjność turystyczną;
 - eliminowanie funkcji użytkowych i obiektów kolizyjnych pod względem sanitarnym i estetycznym z walorami kulturowymi obszarów zabytkowych;
 - harmonijne wkomponowywanie nowej zabudowy w historyczną panoramę jednostek osadniczych ze strefami ochrony konserwatorskiej;
- d) ochrona i utrzymanie dobrego stanu technicznego obiektów zabytkowych z priorytetem obiektów o randze krajowej i regionalnej poprzez zapewnienie:
- funkcji użytkowych stosownych do lokalizacji i form architektonicznych obiektów - gwarantujących ich utrzymanie w dobrym stanie technicznym i racjonalne wykorzystanie dla potrzeb społecznych;
 - obowiązku uzgodnienia z Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu oraz projektów budowlanych dotyczących rewitalizacji i modernizacji obiektów zabytkowych i ich otoczenia.
- e) ochrona przed dewastacją i określenie warunków udostępnienia zwiedzającym obiektów archeologicznych oraz sposobów postępowania w przypadkach natrafienia na obiekty nieznanego pochodzenia w trakcie prowadzenia robót ziemnych, tworzenie wartości kulturowych w nowych i rewitalizowanych zespołach zabudowy, w szczególności na bazie m.in.:
- przestrzeni publicznych o zindywidualizowanych formach urbanistycznych, takich jak: ulice, place, pasaże, ciągi piesze, skwery, zieleń parkowa i tereny sportowo- rekreacyjne;

- interesujących programowo i architektonicznie aranżacji otoczenia przestrzeni publicznych i ich zagospodarowania;
- wykorzystania w kompozycjach urbanistycznych szczególnych cech środowiska przyrodniczego - stosownie do jego predyspozycji, dla potrzeb terenów sportowo - rekreacyjnych i turystycznych, a konfiguracji terenów dla kształtowania sposobu zabudowy;
- rozmieszczenia akcentów i dominant przestrzennych, twórczo kontynuujących istniejące założenia urbanistyczne, stosowania zindywidualizowanych form architektonicznych poszczególnych obiektów lub ich grup, z zachowaniem harmonijnych gabarytów całościowych zespołów zabudowy i z dbałością o sylwetkę przestrzenną całości jednostek osadniczych;

W dalszej części plan zwraca uwagę na ochronę środowiska kulturowego w procesie integracji europejskiej. Zagrożenie stopniowym wytracaniem tożsamości kulturowej i narodowej społeczeństwa polskiego i społeczności lokalnych (regionalnych i subregionalnych) w konfrontacji z europejskim uniwersalnym modelem życia, wymaga szczególnej ochrony dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego jak i duchowego oraz kultywowania lokalnych specyfik kulturowych i religijnych, zgodnie z zasadami i postanowieniami:

- Konwencji w sprawie Ochrony Zabytków Architektonicznych w Europie
- Europejskiej Perspektywy Rozwoju Przestrzennego
- Międzynarodowej Karty Ogrodów IFLA- ICOMOS,
- Konwencji o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy
- Międzynarodowej Karty ochrony miast historycznych ICOMOS-
- Międzynarodowej Karty ochrony i zarządzania dziedzictwem archeologicznym

Plan ponadto zwraca uwagę na bariery wynikające z ochronności prawnej środowiska kulturowego, istotne z punktu widzenia gminy. Wymienia strefy ochrony konserwatorskiej historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych oraz zespołów zabudowy zabytkowej i o wartościach kulturowych, w których występują bariery i ograniczenia dotyczące w szczególności:

- intensywności i efektywności wykorzystania terenów w strefach, w ramach ograniczeń gabarytów i sposobów zabudowy;
- dostępności komunikacyjnej, w tym obsługi parkingowej w ramach ograniczeń gabarytów ulic (przekrojów) i wymogów sanitarnych warunków zamieszkiwania (hałas, drgania).
- funkcjonowania zespołów w sytuacji tranzytowych ruchów komunikacyjnych, w tym zwłaszcza towarowych;
- poprawy standardów cywilizacyjnych i technicznego zabudowy, w sytuacjach utrudnień własnościowych, ekonomicznych i konieczności bieżącego funkcjonowania zabudowy.

PROGRAM ROZWOJU KULTURY WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO DO ROKU 2030

Misją Programu rozwoju kultury województwa podlaskiego jest dążenie do uzyskania społecznej poprawy w zaspokajaniu potrzeb kulturalnych, w tym jakości i poziomu uczestnictwa w kulturze oraz tworzeniu jej wartości przez jak największą liczbę mieszkańców województwa. W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, Program Rozwoju Kultury Województwa Podlaskiego do roku 2020, uchwalony 21 kwietnia 2008 r. opiera się na założeniach projektowych Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Podlaskiego na lata 2008 – 2011 z przedłużeniem na lata następne. Jednym z celów strategicznych jest: Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego. Podstawą tak sformułowanego celu jest uznanie sfery dziedzictwa za podstawę rozwoju i upowszechniania kultury a także za poważny potencjał naszego regionu, służący wzrostowi konkurencyjności wobec innych regionów w zakresie atrakcyjności turystyki, inwestycji oraz powstawaniu nowych miejsc pracy w sektorze turystyczno-usługowym. Aby ocalić jak najwięcej z dziedzictwa przeszłych pokoleń, niezbędne jest podjęcie następujących działań:

- a. prowadzenie projektów badawczych związanych z dziedzictwem kulturowym w celu jego rozpoznania i udokumentowania,
- b. prowadzenie inwentaryzacji i ewidencji wszystkich kategorii zabytków,

- c. upowszechnianie wyników badań, wykorzystanie ich w procesach zarządzania kulturą oraz w gospodarce, inwestycjach, turystyce,
- d. rewaloryzacja zabytków, powiązana z ochroną zabytkowego krajobrazu kulturowego, dbałością o porządkowanie i kształtowanie detalu architektonicznego oraz „małej architektury”, zgodna z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego (ochrona i rewaloryzacja zabytkowego budownictwa drewnianego – jako podstawowego wyznacznika tożsamości kulturowej regionu, zabytkowej architektury murowanej, zabytkowych parków, cmentarzy, zabytkowych zespołów obronnych i in.),
- e. rewaloryzacja przestrzeni publicznych zabytkowych układów urbanistycznych,
- f. systemowe zabezpieczanie obiektów dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń,
- g. ochrona tożsamości kulturowej regionu, jego wielokulturowości, ze szczególnym uwzględnieniem działań w zakresie edukacji regionalnej,
- h. prowadzenie wielokierunkowych działań promocyjnych, szkoleniowych i edukacyjnych mających na celu uświadamianie społeczeństwa o roli, znaczeniu i konieczności zachowania dziedzictwa kulturowego, i tworzenie szlaków turystyczno-kulturowych obejmujących najciekawsze miejsca i obiekty zabytkowe w województwie

PODLASKI WOJEWÓDZKI PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Na moment opracowania niniejszego dokumentu brak jest przyjętego do realizacji Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami. Trwają prace nad jego aktualizacją.

5.3 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAM WYKONANYMI NA POZIOMIE POWIATU

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU HAJNOWSKIEGO

Na moment opracowania niniejszego dokumentu powiat hajnowski nie posiada aktualnego Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami.

RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAM WYKONANYMI NA POZIOMIE GMINY

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO GMINY BIAŁOWIEŻA

Studium przyjęte zostało Uchwałą nr XI/68/99 Rady Gminy Białowieża z dnia 23 grudnia 1999 r. Należy podkreślić, że od 2025 roku funkcję studium przejmie plan ogólny, zatem po przyjęciu tego dokumentu należy postępować zgodnie z zasadami zawartymi w jego treści.

Studium gminne wskazuje, że ochrona i utrzymanie w należyтым stanie technicznym obiektów zabytkowych i kulturowych, w miarę upływu lat będzie coraz trudniejsza i to gmina będzie musiała przejmować te obiekty oraz dbać o ich należyte utrzymanie.

Jednocześnie, istniejące na terenie gminy dobra kultury w postaci obiektów zabytkowych, obiektów o wartościach kulturowych, obiektów archeologicznych będą nabierały z biegiem lat wartości historycznych (niektóre z nich będą wpisane do rejestru zabytków), ale także ulegały dalszej degradacji technicznej, jeżeli nie podejmie się odpowiednich działań w celu utrzymania ich należytego stanu lub rekonstrukcji niektórych z nich.

Rozwiązanie tego trudnego problemu będzie wymagało skoordynowania działań administracji rządowej i samorządowej. W tym celu należy:

W przypadku obiektów zabytkowych lub o wartościach kulturowych:

- ściśle współpracować z Państwową Służbą Ochrony Zabytków,
- ustalać w planach miejscowych zagospodarowania przestrzennego odpowiednie zalecenia w celu ochrony zabytków i wartości kulturowych,
- kontrolować stan techniczny obiektów oraz udzielać pomocy (z udziałem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków) ich właścicielom w celu należytego utrzymania obiektów,

- dbać o właściwe wykorzystanie funkcji obiektów,
- dążyć w szczególnych przypadkach do wykupienia obiektów przez gminę,
- w przypadku konieczności rozbiórki lub przeniesienia obiektu, należy przed jego likwidacją lub przeniesieniem dokonać inwentaryzacji na zasadach określonych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- wszelkie prace dotyczące obiektów zabytkowych i w ich bezpośrednim sąsiedztwie wymagają uzyskania zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- na terenach cmentarzy i parków należy przeprowadzać systematyczne prace porządkowe i pielęgnacyjne zieleni oraz prace remontowo-konserwatorskie dawnych nagrobków i krzyży - po uprzednim uzyskaniu pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

W przypadku stanowisk archeologicznych:

- wprowadzać odpowiednie ustalenia w planach miejscowych zagospodarowania przestrzennego chroniące obiekty archeologiczne,
- w przypadku konieczności przeznaczenia terenów ze stanowiskami archeologicznymi na ważne cele publiczne należy w planie miejscowym ustalić sposób postępowania uzgodniony z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków Archeologicznych,
- należy zapisywać w planach miejscowych zagospodarowania przestrzennego konieczność zawiadamiania służbę archeologiczną w przypadku natrafienia na obiekty nieznanego pochodzenia podczas prowadzonych prac ziemnych,
- stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków nie powinny być rozkopywane, a na ich terenie nie należy lokalizować żadnych inwestycji,
- inwestycje planowane na obszarach stanowisk archeologicznych niewpisane do rejestru zabytków lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie, należy uzgadniać z Konserwatorem Zabytków Archeologicznych.

6. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY BIAŁOWIEŻA

6.1 CHARAKTERYSTYKA GMINY BIAŁOWIEŻA

Gmina Białowieża położona jest we wschodniej części województwa podlaskiego, w powiecie hajnowskim, w odległości 80 km od stolicy województwa Białegostoku. Jest jedną z 9 gmin powiatu hajnowskiego. Od wschodu granica gminy wyznaczona jest przez granicę państwową polsko-białoruską. Na północy graniczy z gminą Narewka, od zachodu z gminą Hajnówka. Ogólna powierzchnia gminy w granicach administracyjnych wynosi 203,2 km², co stanowi 1,0% powierzchni województwa podlaskiego i 12,5% powiatu hajnowskiego. Ponad 87,7% obszaru gminy stanowią tereny leśne i zielone wchodzące w skład Puszczy Białowieskiej. Liczba miejscowości: 10, w tym Białowieża, Budy, Teremiski, Pogorzelce – wsie, Czerlonka, Grudki, Dziedzinka – osada, Zwierzyniec, Przewłoka, Podcerkwy – osada leśna.

Gmina Białowieża położona jest w obrębie mezoregionu Równina Bielska, którego cechą charakterystyczną jest małe urozmaicenie rzeźby terenu, trudne do rozpoznania pod pokrywą lasu. Równoleżnikowy pas wzgórz morenowych ciągnący się na linii Czerlonka - Grudki grupuje najważniejsze wzniesienia terenu (181 -183 m. n.p.m.). Od tego pasa teren opada ku północy w kierunku doliny rzeki Hwoźnej i ku południowemu zachodowi w kierunku doliny rzeki Leśnej. Najniższe wysokości bezwzględne na terenie gminy wynoszą 146 m. n.p.m. i znajdują się w jej północnej części u zbiegu rzek Narewki i Hwoźnej oraz na południu u zbiegu rzek Leśna Prawa i Przewłoka.

Pod względem hydrologicznym obszar gminy Białowieża w 57% leży w zlewni rzeki Narwi i w 43% w zlewni rzeki Bug. Głównym odbiornikiem wód na terenie gminy jest rzeka Narewka. Łączna powierzchnia wód otwartych wynosi 47 ha co stanowi 0,2% obszaru gminy.

W Puszczy Białowieskiej zachowały się ostatnie na niżu europejskim fragmenty lasów o charakterze pierwotnym ponadto jest ona środowiskiem życia dla olbrzymiej jak na naszą strefę klimatyczną liczby gatunków zwierząt. Niekwestionowanym królem puszczy jest żubr, który po udanej restytucji w 1929 roku powrócił do Puszczy. Dzisiejsza polska część Puszczy Białowieskiej w jednej szóstej (najcenniejsza jej część) jest objęta najwyższą ochroną w formie Białowieskiego Parku Narodowego.

6.2 RYS HISTORYCZNY GMINY BIAŁOWIEŻA

Powstanie pierwszej znanej osady w Puszczy Białowieskiej sięga przełomu XIV i XV wieku. Znajdowała się ona w uroczysku którą obecnie nazywamy Starą Białowieżą. Tutaj mieścił się dwór myśliwski wielkiego księcia litewskiego Witolda i jego stryjecznego brata. Pobyt Jagiełły i Witolda w Puszczy został odnotowany dwukrotnie. W 1409 – w związku z polowaniem mającym na celu przygotowanie zapasów mięsa przed bitwą z Krzyżakami, oraz w 1426 r. - celu schronienia się wraz z rodzinami przed panującą w kraju zarazą.

Pod koniec XVI w. królewski dwór przeniesiono na nowe miejsce (teren obecnej Polany Białowieskiej). Przypuszcza się, że nastąpiło to około 1594 r. Wszyscy autorzy, piszący o dziejach Puszczy Białowieskiej umiejscawiają dwór królewski na wzgórzu dzisiejszego Parku Pałacowego. Z miejscowych przekazów wynika natomiast, że wzniesiono go 2 km dalej na wschód pomiędzy dzisiejszą rzeczką Złotą a kościołem rzymskokatolickim tj. w dzielnicy Białowieży nazywanej Szpakowicze. Tutaj miała się znajdować siedziba strzelców. Taką lokalizację może potwierdzić obecny nurt rzeki Narewki, nad którą zbudowano młyn dworski. Najstarsi mieszkańcy Białowieży wspominają, że jeszcze za czasów carskich dolina rzeczna była bardzo zabagniona i podmokła, porośnięta głównie zaroślami wierzbowymi i olszowymi, a koryto rzeki miało liczne zakola. Z kolei bezimienna kiedyś rzeczka – dzisiaj Złota przepływająca przez Szpakowicze, była do lat 20 – tych XX wieku wartkim potokiem w którym łapano ryby. Umieszczenie dworu na terenie obecnego Parku Pałacowego nastąpiło w połowie XVIII wieku. Pobudował go August III Sas.

Cenne informacje zapisano w inwentarzu z 1696 r. Po raz pierwszy dowiadujemy się o Białowieży jako 25 – morgowym folwarku. W 1710 r. Białowieżę dotknęła epidemia dżumy. Ci którym udało się uniknąć zarażenia, postanowili spalić swe domostwa oraz myśliwski dwór królewski (ocalał jedynie dzwon z cerkiewki). Mieszkańcy Białowieży, nazywanej wówczas Krysztapowo przeprowadzili się na nowe miejsce. O spalonej wsi przypomina prawosławny drewniany krzyż, który jest ustawiony przy Drodze Browskiej (wielokrotnie zmieniany). Według jednej z wersji krzyż ten oznaczał miejsce gdzie stała dawniej cerkiewka. Druga zaś mówi iż krzyż ten oznaczał koniec wsi.

W połowie XVIII w. August III Sas zbudował nowy pałacyk myśliwski, który znajdował się na wzgórzu w obecnym Parku Pałacowym. Pierwszy opis pałacu przedstawia inwentarz z 1773 r. „Pałac zbudowany z drewna, obity heblowanymi deskami mierzy 11 sążni długości i 5 szerokości. Wewnątrz znajdują się 4 pokoje, 3 kredensy, gabinet wybity płótnem i pomalowany. Sala (z posadzką)”. W 1784 r. podskarbi wielki litewski Stanisław Poniatowski dobudował do pałacu 2 oficyny – gościnną i kuchenną oraz budynek mieszkalny dla audytora leśnictwa. Inwentarz z 1796 r. dodaje do tego opisu jeszcze kancelarię łowiecką, młyn, psiarnię i skład na sieci.

W latach 1765 – 1780 Białowieżą władał podskarbi nadworny litewski Antoni Tyzenhauz. Podzielił puszcze na 13 straży i stworzył oddzielny administracyjny zarząd. Lokalny nadzór nad Puszcą powierzył tzw. białowieskiemu leśniczemu, któremu do pensji wynoszącej około 1000 guldenów, dodał wieś Białowieżę liczącą w 1775 r. 20 dymów (domów mieszkalnych). Za panowania Tyzenhauza powstała w Białowieży binduga (teren nad rzeką, gdzie składowano drewno do spławu i zbijano tratwy) na rzece Narewce, a sama rzeka przeszła pierwszą regulację koryta.

Ze spisu z 1790 r. dowiadujemy się po raz pierwszy o nowych wsiach powstałych na Polanie Białowieskiej. Są to Stoczek i Podolany. Wsie te wymienia także inwentarz folwarku Białowieża sporządzony 1 czerwca 1796 r. Inwentarz z 1798 r. wymienia wsie budnickie Pogorzelce i Teremiski, związane administracyjnie z Białowieżą. Trzecia wieś budnicka – Budy została założona w drugiej połowie XIX wieku przez budników z uroczyska Szczekotowo.

W roku 1795 Puszcza Białowieska przechodzi we władanie carów rosyjskich. W pierwszych latach władania carskiego 40 tys. ha lasu przekazano w ręce prywatne. Białowieża na 50 lat zostaje oddana w dzierżawę Michałowi Kutuzowowi. W okresie przejść wojsk napoleońskich w 1812 r. zostaje splądrowany pałac myśliwski Augusta III Sasa wraz z innymi budynkami w jego otoczeniu.

W połowie XIX wieku przestała istnieć wieś Krysztapowo – zaczątek Białowieży. Mieszkające w niej 8 rodzin poprosiło starostę o przeniesienie ich do Stoczka z powodu słabej ziemi. Prośba została przyjęta i osadzono ich niedaleko dzisiejszego Zaułka Bartników.

W 1888 r. Puszcza Białowieska przechodzi w prywatne włości carskie. Od tej chwili Białowieża zaczyna przechodzić intensywny rozwój. Aleksander III podejmuje decyzję o rozpoczęciu budowy dużego pałacu myśliwskiego. Pod budowę wybrano miejsce, na którym wznosił się wcześniej dwór myśliwski królów.

Początkowo planowano pałac połączyć z budynkiem zarządu Puszczy. Zamiary zostały zmienione i budynek zarządu wybudowano 2 km na wschód za Stoczkiem. W tym czasie w innej części Białowieży został założony drugi park o powierzchni 20 ha, także według projektu Kronenberga, okalający siedzibę Zarządu Apanażowanego Puszczy. Nazywany początkowo pułkowym, w okresie międzywojennym otrzymał nazwę Parku Dyrekcyjnego która jest zachowana do dzisiaj. Na tym terenie wybudowano 7 domów urzędniczych.

W 1897 r. doprowadzono z Hajnówki do Białowieży kolej po której 27 sierpnia tegoż roku przejechał pierwszy pociąg, wiozący cara Mikołaja II z rodziną i ich gośćmi. Stację urządzono z dużym przepychem. Przed przyjazdem cara i jego gości, dekorowano flagami i girlandami z zieleni oraz wyścielano dywanami. Budynki należące do stacji posiadały rzeźbione zdobienia. Pomalowane były na biało z jasnobłękitnym odcieniem. Piękno widoku uzupełniał klomb.

Od stacji położonej 150 sążni od pałacu, odchodziły dwie drogi, które prowadziły przez dwa drewniane mosty na prawy brzeg rzeki Narewka. Lewa kierowała się bezpośrednio do Parku Pałacowego, prawa łączyła się w pobliżu elektrowni i domu strzelców z ulicą wsi Stoczek. Zwykle pociągi które kursowały dwa razy na dobę, dojeżdżały do innej stacji, która była mniejsza, położona 2 km dalej na wschód od stacji carskiej (obecnie mieści się tutaj restauracja).

U schyłku XIX wieku w Białowieży utworzono dwie dwuklasowe szkoły ludowe. Dziewczęta uczyły się w budynku w pobliżu cerkwi, chłopcy zaś na Zastawie. Oba budynki były drewniane na fundamencie kamiennym. Budynek szkoły spłonął w czasie I wojny światowej. W późniejszym czasie założono czteroklasową szkołę ludową w Szpakowiczach. Budynek szkolny zachował się do dzisiaj – mieszka w nim rodzina. Nieduże szkoły tzw. gramoty istniały w tym czasie także na Pogorzalcach i Teremiskach.

Przed 1892 r. w Białowieży znajdowało się 107 gospodarstw: 42 na Stoczku, 32 na Zastawie, 28 w Podolanach i 5 w nowo powstałej wsi Krzyże. Zamieszkiwało je razem 600 osób. W drugiej połowie XIX w powstała także oddalona od Białowieży 9 wiorst osada Zwierzyniec (miejsce urodzenia pisarza Igora Newerlego).

U schyłku XIX w wieś Stoczek mieściła się w obrębie wyznaczonym dzisiaj przez Zaułki Bartników i Opoczników. Przez Białowieżę przebiegała droga prowadząca do Świsłoczy. Z obu jej stron stały drewniane bramy. Przejazd kontrolowali chłopcy, którzy dyżurowali na zmianę po jednej osobie w bramie. W okresie prac polowych obowiązek ten przejmowały kobiety.

Wybuch I wojny światowej zamknął dla Białowieży okres rządów carskich. Pod naporem Niemców Rosjanie opuścili rejon Puszczy Białowieskiej w pierwszej połowie sierpnia 1915 r. Kozacy podpalali zabudowania. Na Stoczku ocalały one tylko na odcinku od obecnego Zaułka Opoczników do cerkwi. W Szpakowiczach ocalał jeden dom, w połowie spalona była Zastawa. Przed pastwą płomieni uchroniły się jedynie Podolany. Większość mieszkańców została zmuszona do ewakuacji w głąb Rosji. 7 sierpnia wyposażenie pałacu i innych obiektów rządowych zostało wagonami przewiezione do Moskwy.

W 1929 r. w Białowieży mieszkały 1064 osoby. Od 1924 mieściła się w niej Okręgowa Dyrekcja Lasów Państwowych, oddziały miały również Związek Kupców Polskich, Związek Kupców Żydowskich i Związek Leśników Państwowych. Targi odbywały się w poniedziałki. W Białowieży działała Ochotnicza Straż Ogniowa (komendant Jan Szeptunki). W 1929 r. we wsi znajdowały się skład apteczny, apteka, sześć sklepów bławatnych, dwa przedsiębiorstwa budowlane, cegielnia, skład budowlany, dom handlowy, dwie herbaciarnie, hotel, jadłodajnia, kawiarnia, spółdzielnia rolnicza, sklep z obuwiem, trzy piekarnie, dziesięć piwiarni, restauracja, firma autobusowa, sklep monopolowy, trzydzieści dziewięć sklepów spożywczych, trzy tartaki, terpentyniarnia i sklep z wędlinami. Praktykę prowadzili lekarz dr ginekologii Marian Ławrynowicz, dentysta Gołda To polańska i cztery akuszerki. Zakłady mieli cieśla, trzech fryzjerzy, dwaj kowale, 4 krawców i 8 rzeźników.

1 września 1939 r. Białowieżę zbombardowało Luftwaffe – bomby poważnie uszkodziły cerkiew, spadły także, nie czyniąc większych szkód, w pobliżu polowego szpitala wojskowego, umieszczonego krótko przed wojną w skrzydle pałacu. 16 września do Białowieży weszła Podlaska Brygada Kawalerii. 20 września gen. Zygmunt Podhorski ps. „Oaza” powołał ze zgromadzonych oddziałów Suwalskiej Brygady Kawalerii i Podlaskiej Brygady Kawalerii improwizowaną Dywizję Kawalerii „Oaza” złożoną z Brygady Kawalerii „Plis” i Brygady Kawalerii „Edward”. Po zajęciu Białowieży przez niemiecką 3 Dywizję Pancerną przekazano Białowieżę Sowiecom, którzy okupowali ją w latach 1939–1941. Wysiedlili wówczas wiele osób na Syberię.

Po ataku Niemiec na Związek Radziecki Białowieżę okupowali Niemcy. W lipcu 1941 w budynku Lasów Państwowych przy obecnej ul. Parkowej utworzono areszt żandarmerii, gdzie m.in. przetrzymywano

mieszkańców Białowieży i okolicznych wsi przed egzekucjami. 322 batalion niemieckiej policji dokonał w Białowieży i w jej okolicach (m.in. w żwirowni) licznych mordów na miejscowej ludności. W latach 1941–1944 Białowieża i jej okolice były terenem wzmożonych działań partyzantki polskiej i radzieckiej. Jesienią 1943 roku w związku ze znaczną aktywizacją partyzantki radzieckiej na tych terenach Niemcy wysiedlili ok. 8 tys. Białorusinów z okolic Puszczy Białowieskiej. W roku 1943 działała brygada partyzancka „W imię Ojczyzny”, sowieckie oddziały partyzanckie i oddziały AK. Od końca 1944 i w 1945 r. w rejonie Puszczy Białowieskiej operował oddział mjr. Zygmunta Szendzielorza „Łupaszkii”.

25 lipca 1944 Józef Stalin oraz delegacja PKWN (E. Osóbka-Morawski, A. Witos) w Moskwie podzielili Puszczę Białowieską pomiędzy RP a BSRR. Białowieża pozostała w Polsce.

21 grudnia 1998 roku do Białowieży przyłączono sąsiadujące wsie Podolany i Zastawa, a także zniesiono nazwy części wsi: Stoczek, Tr opinka i Wojciechówka oraz przysiółka Krzyże.

Obecnie Białowieża jest siedzibą gminy wchodzącej w skład powiatu hajnowskiego w województwie podlaskim.

6.3 KRAJOBRAZ KULTUROWY GMINY I ZABYTKI NIERUCHOME

Na terenie gminy Białowieża zlokalizowanych jest wiele ciekawych obiektów, choć nasycenie zabytkami poza Białowieżą nie jest zbyt duże. Znajdują się tu przykłady architektury drewnianej, a także zabytkowe cmentarze. W połączeniu z atrakcyjnym krajobrazem przyrodniczym stanowi to dobrą bazę do rozwoju turystyki i przyciągnięcia zwiedzających z kraju i zagranicy. Ze względu na ogromne walory przyrodnicze Puszcza Białowieska wpisana została na listę światowego dziedzictwa UNESCO.

Wpisany do rejestru zabytków układ przestrzenny wsi Białowieża składa się z położonego na zach. od centrum wsi parku pałacowego - dawnej myśliwskiej rezydencji najpierw królów polskich, następnie carów rosyjskich a obecnie siedziby Białowieskiego Parku Narodowego (na terenie parku liczne obiekty zabytkowe z przełomu XIX i XX wieku). Na wsch. od parku między ul. Stoczek (d. Waszkiewicza) a ul. Tr opinka znajduje się posesja cerkiewna z murowaną świątynią. Na północny zachód od niej znajduje się kapliczka a dalej teren cmentarza z drewnianą cerkwią cmentarną. Na zachód od parku pałacowego ciągną się zabudowania wsi rozlokowane po obu stronach równolegle biegnących ulic Tropinka i głównej ulicy Białowieży – Stoczek (d. Waszkiewicza). Zabytkowy układ przestrzenny Białowieży od wsch. zamknięty jest terenem parku i osiedla dyrekcyjnego oraz położonej na północ od ul. Stoczek, a na południe od parku dyrekcyjnego posesji kościelnej, na której świątynia rzymskokatolicka p.w. św. Teresy od Dzieciątka Jezus, wybudowana w 1934 r., stanowi ważny akcent przestrzenny.

W drugiej połowie XVI w. (być może już za czasów Stefana Batorego) na terenie obecnego parku pałacowego wybudowano myśliwski dwór królewski, który istniał w Puszczy Białowieskiej już w wieku XIV - w innym miejscu tzw. Starej Białowieży. Wraz z dworem myśliwskim powstała wieś, której ludność zobowiązana była do obsługi stacji królewskiej oraz brania udziału w polowaniach. Białowieża była miejscem gdzie bardzo chętnie polowali królowie polscy oraz najwyżsi dostojnicy państwowi. Po rozbiorach Polski królów zastąpili nowi władcy - carowie rosyjscy. W 1888 r. gdy Białowieża przeszła w ręce prywatne carów rozpoczęli oni budowę okazałego pałacu wraz z towarzyszącymi rezydencji budynkami. Zaprojektowano wówczas park krajobrazowy otaczający pałac oraz tzw. park dyrekcyjny (autorem obu projektów był słynny architekt krajobrazu Walerian Kronenberg (1859-1934)) oraz wybudowano piękną murowaną cerkiew z cennym wyposażeniem. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości Białowieża stała się znanym ośrodkiem turystycznym i naukowym (utworzenie Parku Narodowego) a budynki carskie przejęły instytucje polskie. W okresie międzywojennym wybudowano kościół rzymskokatolicki, który stał się obok cerkwi ważnym elementem, dominantą przestrzenną wsi. Przed II wojną światową wśród zabudowy obecnej ul. Stoczek funkcjonowała drewniana bóżnica (rozebrana w latach 60. XX w.) oraz żydowski prywatny dom modlitwy. Na końcu ul. Tropinka przy parku dyrekcyjnym znajduje się zbór ewangelicki wybudowany w 1927 roku.

Układ przestrzenny wsi obejmuje niezwykle wartościowe pod względem zabytkowym części, z których się składa: carska rezydencja pałacowo-parkowa, wieś służąca do jej obsługi, park oraz osiedle dyrekcyjne, cmentarz ekumeniczny i cenne obiekty architektury. Układ ten kształtował się stopniowo w XVI - XIX wieku. Szczególnie we wschodniej części układu przestrzennego Białowieży zachowało się sporo tradycyjnych, drewnianych domów, często ustawionych szczytem do drogi, (wg przekazu z pocz. XX w. wszystkie domy były ustawione szczytem do ulicy) co zapewne jest pozostałością po XVI wiecznym rozmieszczeniu z czasów pomiaru włócznie.

ZABYTKI WPISANE DO REJESTRU ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO Z TERENU GMINY BIAŁOWIEŻA

Lp.	Adres	Obiekt	Wpis do rejestru	Nr decyzji
1	Osada Dziedzinka	Leśniczówka „Dziedzinka”	A-638 z 18 maja 2021 r.	R.5140.98.2020.MS
2	Osiedle Dziedzinka	stodoła ze spichlerzem w leśniczówce „Dziedzinka”	A-638 z 18 maja 2021 r.	R.5140.98.2020.MS
3	ul. Centura nr 8	wieża ciśnień	A-621 z dn. 27.06.2019 r.	R.5140.82.2017.KN
4	ul. Parkowa	dom, tzw. mały dom jegierski	A-585 z dn. 19.06.2015	R.5140.23.2015.KN
5		park pałacowy	A-571 (d. 351) z dn. 28.02.1975 r.	KL. WKZ-680/1/75
6	ul. Parkowa	budynek bramy w zespole pałacowym	A-570 (d. 503) z dn. 20.10.1981 r.	KL. WKZ-5340/3/81
7	ul. Parkowa	młyn w zespole pałacowym	A-568 (d. 486) z dn. 26.03.1980 r.	KL. WKZ-5340/7/80
8	ul. Parkowa	d. łaźnia w zespole pałacowym	A-567 (d. 611) z dn. 23.03.1985 r.	KL. WKZ-5340/14/85
9	ul. Parkowa	d. stajnia i powozownia w zespole pałacowym	A-566 (d. 603) z dn. 18.03.1985 r.	KL. WKZ-5340/6/85
10	ul. Parkowa nr 9	dom mieszkalny nr 9 w zespole pałacowym	A-565 (d. 463) z dn. 25.08.1979 r.	KL. WKZ-5340/39/79
11	ul. Parkowa	d. leśniczówka w zespole pałacowym	A-564 (d. 458) z dn. 16.08.1979 r.	KL. WKZ-5340/34/79
12	ul. Parkowa	dom szoferów w zespole pałacowym	A-563 (d. 612) z dn. 19.12.1985 r.	KL. WKZ-5340/15/85
13	ul. Parkowa nr 2/3	dom jegierski nr 2/3 w zespole pałacowym	A-562 (d. 485) z dn. 24.03.1980 r.	KL. WKZ-5340/6/80
14	ul. Parkowa	dom hofmarszałski w zespole pałacowym	A-561 (d. 502) z dn. 20.10.1981 r.	KL. WKZ-5340/2/81
15		cerkiew greko-katolicka, ob. prawosławna cmentarna p.w. św. Cyryla i Metodego	A-551 (d. 409) z dn. 19.10.1977 r.	KL. WKZ-5340/25/77 r.
16	ul. Sportowa	kapliczka prawosławna	A-550 (d. 456) z dn. 9.08.1979 r.	KL. WKZ-5340/32/79
17	ul. Park Dyrekcyjny	plebania katolicka	A-547 (d. 499) z dn. 4.03.1980 r.	KL. WKZ-5340/20/80
18	ul. Park Dyrekcyjny	kościół par. p.w. św. Teresy od Dzieciątka Jezus	A-546 (d. 498) z dn. 4.03.1980 r.	KL. WKZ-5340/19/80
19	ul. Parkowa nr 7	dom dróżnika, następnie kasa, ob. dom mieszkalny nr 7	A-539 z dn. 18.09.2013 r.	R.5140.1.5.2013.KN
20	Stacja Białowieża Towarowa	zespół budynków Białowieża Towarowa	A-190 z dn. 13.10.2009 r.	RN-RS/4010-159/09

21	Stacja Białowieża Towarowa	przepompownia wody w zespole budynków stacji Białowieża Towarowa	A-190 z dn. 13.10.2009 r.	RN-RS/4010-159/09
22	Stacja Białowieża Towarowa	budynek magazynowy w zespole budynków stacji Białowieża Towarowa	A-190 z dn. 13.10.2009 r.	RN-RS/4010-159/09
23	Stacja Białowieża Towarowa	budynek magazynowy (po zachodniej stronie budynku dworca) magazyn w zespole budynków stacji Białowieża Towarowa	A-190 z dn. 13.10.2009 r.	RN-RS/4010-159/09
24	Stacja Białowieża Towarowa	budynek mieszkalny przy przepompowni wody w zespole budynków Białowieża Towarowa	A-190 z dn. 13.10.2009 r.	RN-RS/4010-159/09
25	Stacja Białowieża Towarowa	dom nr 4 w zespole budynków stacji Białowieża Towarowa	A-190 z dn. 13.10.2009 r.	RN-RS/4010-159/09
26	Stacja Białowieża Towarowa	dom nr 7 w zespole budynków stacji Białowieża Towarowa	A-190 z dn. 13.10.2009 r.	RN-RS/4010-159/09
27	Stacja Białowieża Towarowa	dom mieszkalny nr 10 w zespole budynków stacji Białowieża Towarowa	A-190 z dn. 13.10.2009 r.	RN-RS/4010-159/09
28	Stacja Białowieża Towarowa	budynek gospodarczy (obora) w zespole budynków Białowieża Towarowa	A-190 z dn. 13.10.2009 r.	RN-RS/4010-159/09
29	Stacja Białowieża Towarowa	budynek szkieletu w zespole budynków stacji Białowieża Towarowa	A-190 z dn. 13.10.2009 r.	RN-RS/4010-159/09
30	Stacja Białowieża Towarowa	budynek szkieletu w zespole budynków stacji Białowieża Towarowa	A-190 z dn. 13.10.2009 r.	RN-RS/4010-159/09
31	Stacja Białowieża Towarowa	budynek szkieletu w zespole budynków Białowieża Towarowa	A-190 z dn. 13.10.2009 r.	RN-RS/4010-159/09
32	ul. Wojciechówka nr 4	zespół leśniczówek z lat 1925 - 27 wraz z otaczającym gruntem	797 z dn. 28.04.1995 r.	KL. WKZ-5340/17/94
33	ul. Wojciechówka nr 4	leśniczówka - budynek urzędu nr 4 w zespole Nadleśnictwa Białowieża	797 z dn. 28.04.1995 r.	KL. WKZ-5340/17/94
34	ul. Wojciechówka nr 4	dom mieszkalny - „sekretniczówka” nr 2 w zespole Nadleśnictwa Białowieża	797 z dn. 28.04.1995 r.	KL. WKZ-5340/17/94
35	ul. Zastawa nr 69	zespół budownictwa drewnianego (skansen)	765 z dn. 30.12.1992 r.	WKZ-5340/9/92

36	ul. Zastawa nr 69	łaźnia w zespole budownictwa drewnianego (skansen)	765 z dn. 30.12.1992 r.	WKZ-5340/9/92
37	ul. Zastawa nr 69	warsztat w zespole budownictwa drewnianego (skansen)	765 z dn. 30.12.1992 r.	WKZ-5340/9/92
38	ul. Zastawa nr 69	dom (chałupa) I w zespole budownictwa drewnianego (skansen)	765 z dn. 30.12.1992 r.	WKZ-5340/9/92
39	ul. Zastawa nr 69	dom (chałupa) II w zespole budownictwa drewnianego (skansen)	765 z dn. 30.12.1992 r.	WKZ-5340/9/92
40	ul. Zastawa nr 69	stodoła ze spichlerzem w zespole budownictwa drewnianego (skansen)	765 z dn. 30.12.1992 r.	WKZ-5340/9/92
41	ul. Zastawa nr 69	wiatrak koźlak (duży) w zespole budownictwa drewnianego (skansen)	765 z dn. 30.12.1992 r.	WKZ-5340/9/92
42	ul. Zastawa nr 69	wiatrak koźlak (mały) w zespole budownictwa drewnianego (skansen)	765 z dn. 30.12.1992 r.	WKZ-5340/9/92
43	ul. Podolany nr II	zespół budynków Nadleśnictwa Jagiellońskiego z ok. 1927	740 z dn. 26.06.1991 r.	KL. WKZ-5340/15/90
44	ul. Podolany II	leśniczówka II - mieszkanie leśniczego w zespole Nadleśnictwa Jagiellońskiego	740 z dn. 26.06.1991 r.	KL. WKZ-5340/15/90
45	ul. Podolany II	leśniczówka I - budynek urzędu w zespole Nadleśnictwa Jagiellońskiego	740 z dn. 26.06.1991 r.	KL. WKZ-5340/15/90
46	ul. Podolany nr II	wozownia ze stodołą w zespole Nadleśnictwa Jagiellońskiego	740 z dn. 26.06.1991 r.	KL. WKZ-5340/15/90
47	ul. Podolany nr II	stajnia w zespole Nadleśnictwa Jagiellońskiego	740 z dn. 26.06.1991 r.	KL. WKZ-5340/15/90
48	ul. Podolany II	stodoła ze spichlerzem i oborą w zespole Nadleśnictwa Jagiellońskiego	740 z dn. 26.06.1991 r.	KL. WKZ-5340/15/90
49	ul. Podolany II	ogród w zespole Nadleśnictwa Jagiellońskiego (nie jest wpisany indywidualnie do rejestru – leży na terenie Nadleśnictwa Jagiellońskiego)	740 z dn. 26.06.1991 r.	KL. WKZ-5340/15/90
50	Stacja Białowieża Towarowa	wieża w zespole stacji Białowieża Towarowa	711 z dn. 20.12.1988 r.	KL. WKZ-5340/23/88

51	Stacja Białowieża Towarowa	dworzec kolejowy PKP Białowieża Towarowa	626 z dn. 30.12.1986 r.	KL. WKZ-5340/12/86
52	ul. Park Dyrekcyjny nr 7	dom urzędniczy nr 7	625 z dn. 29.12.1986 r.	KL. WKZ-5340/11/86
53	ul. Park Dyrekcyjny nr 8	dom urzędniczy nr 8	625 z dn. 29.12.1986 r.	KL. WKZ-5340/11/86
54	ul. Park Dyrekcyjny nr 10	dom urzędniczy nr 10	625 z dn. 29.12.1986 r.	KL. WKZ-5340/11/86
55	ul. Park Dyrekcyjny nr 11	dom urzędniczy nr 11	625 z dn. 29.12.1986 r.	KL. WKZ-5340/11/86
56	ul. Park Dyrekcyjny nr 13 ob.. 24	dom urzędniczy nr 13	625 z dn. 29.12.1986 r.	KL. WKZ-5340/11/86
57	ul. Park Dyrekcyjny nr 15	dom urzędniczy nr 15	625 z dn. 29.12.1986 r.	KL. WKZ-5340/11/86
58	ul. Park Dyrekcyjny nr 19 ob. 18	dom urzędniczy nr 19	625 z dn. 29.12.1986 r.	KL. WKZ-5340/11/86
59		park dyrekcyjny	438 z dn. 18.12.1986 r.	KL. WKZ-5340/14/79/86
60		część układu osady, XVI-XIX w.	386 z dn. 14.01.1977 r.	KL. WKZ-5340/2/77
61		plebania przy cerkwi parafialnej p.w. św. Mikołaja Cudotwórcy	A-549 (d. 369) z dn. 23.10.1975 r.	KL. WKZ-680/19/75
62	ul. Sportowa nr 3	cerkiew prawosławna parafialna p.w. św. Mikołaja Cudotwórcy	A-548 (d. 321) z dn. 18.08.1969 r.	KL. III-680/1/68
63	ul. Parkowa	magazyn w zespole pałacowym	A-569 (d. 461) z dn. 20.08.1979 r.	KL. WKZ-5340/37/79

Zestawienie obiektów wpisanych do GEZ znajduje się na końcu opracowania. Spośród najważniejszych zabytków z terenu gminy warto wyróżnić następujące obiekty:

Cerkiew prawosławna parafialna p.w. św. Mikołaja w Białowieży

Cerkiew drewniana w Białowieży istniała już w k. XVIII w. i była to wówczas świątynia unicka (greckokatolicka). Zapewne na początku następnego stulecia powołano tu samodzielną parafię. Kolejny drewniany obiekt wzniesiono w 1853 r. jako cerkiew prawosławną p.w. św. Mikołaja Cudotwórcy (kasata unii miała miejsce w 1839 roku). Gdy Puszcza Białowieska w 1888 r. stała się prywatną własnością panującego, car w 1889 r. rozpoczął wznoszenie w Białowieży swojej rezydencji myśliwskiej. Wówczas zapewne rozpoczęto budowę obecnej cerkwi, zaprojektowanej przez wileńskiego architekta Pimienowa. W 1894 r. budowę wizytował car Aleksander III. Wyświęcenia obiektu dokonano w 1895 roku. Do wnętrza sprowadzono z Petersburga piękny ceramiczny ikonostas. Ostatecznie cerkiew wykończono w 1897 r. tuż przed wizytą cara Mikołaja II. Monarcha ten podczas częstych pobytów w Białowieży lubił przebywać w cerkwi, słuchając w niej chórów parafialnych. W 1907 r. świątynia otrzymała oświetlenie elektryczne. I wojna światowa oszczędziła obiekt, który w okresie międzywojennym wyremontowano. 1 września 1939 r. bomba zniszczyła jedną ze ścian oraz poczyniła spustoszenia wewnątrz, które dosyć szybko naprawiono. Po II wojnie światowej we wnętrzu świątyni wykonano malowidła, wyposażono ją w różne sprzęty (piece, żyrandole, wykładziny, dywany itp.),

wymieniono pokrycie dachu, założono nową instalację elektryczną i odgromową. W latach powojennych cerkiew była odwiedzana przez najwyższych dostojników prawosławnych z Polski i ze świata, była miejscem odbywających się koncertów muzyki cerkiewnej i innych wydarzeń kulturalnych (kręcono tu m.in. film Wesele białoruskie).

Cerkiew usytuowana jest w centrum Białowieży, na niewielkim wzniesieniu, przy głównej ulicy gen. Aleksandra Waszkiewicza, po jej północnej stronie. Obiekt na rzucie krzyża greckiego, z prezbiterium zamkniętym wielobocznie. Bryła rozcłonkowana, złożona z przenikających się prostopadłościanów. Na skrzyżowaniu naw kopuła, zaś nad kruchtą wieża-dzwonnica. Kopuła i wieża zwieńczone latarenkami o hełmach cebulastych z krzyżami prawosławnymi. Murowana z cegły, nietynkowana. Wewnątrz cerkwi znajduje się piękny ikonostas wykonany z ceramiki.

Zespół parkowo-pałacowy w Białowieży

Myśliwski dwór królewski w Białowieży w obecnym miejscu powstał zapewne już w XVI wieku. W połowie XVIII w. pobudowano nowy, okazały, drewniany dwór myśliwski wraz towarzyszącymi mu obiektami. Zabudowania te uległy zniszczeniu podczas walk związanych z powstaniem listopadowym. Przed 1860 r. przebudowano na carski dom myśliwski budynek drewniany, wzniesiony nad stawem już w 1845 r. (obecnie tzw. d. leśniczówka). Główne prace projektowo budowlane miały miejsce w latach 1890-1895 r. kiedy rozplanowano park wg projektu Waleriana Kronenberga (w stylu angielskim), wybudowano okazały pałac wg projektu Nicolasa de Roche fort (w stylu eklektycznym) oraz liczne budynki towarzyszące. Prace trwały jeszcze na początku XX w. kiedy np. w 1904 r. wzniesiono dom „hofmarszałski” i dom „jegierski” według projektu architekta Niesalewicz. Podczas I wojny światowej założenie uległo częściowej dewastacji. Po 1918 r. zespół parkowo-pałacowy przejęło państwo polskie. W budynkach zespołu umieszczono władze powiatowe, instytucje naukowe, administrację Parku Narodowego, zbiory przyrodnicze i naukowe, szkołę dla leśniczych. Podczas II wojny światowej rezydencja białowieska oraz cała puszcza jako teren polowań podlegały bezpośredniej administracji Hermana Göringa. Wycofujący się Niemcy w 1944 r. spalili pałac. Jego mury przetrwały do 1960 r. kiedy je rozebrano i na miejscu pałacu wybudowano nowy budynek. W 1975 r. rozebrano wozownię, przebudowano dawną elektrownię a także wzniesiono kilka nowych budynków. Obecnie w głównym budynku powstałym na fundamentach dawnego pałacu carskiego mieści się siedziba Białowieskiego Parku Narodowego, w którego gestii jest zarząd nad zespołem parkowo-pałacowym w Białowieży.

Zespół pałacowo-parkowy w Białowieży zlokalizowany jest w zachodniej części wsi. Ograniczony jest od południa ulicami Kolejową oraz Zastawą, od zachodu ul. Paczoskiego, od północy przedłużeniem ul. Żubrowej, zaś od wschodu ul. Parkową i Sportową. Centrum założenia zajmuje budynek administracyjny BPN pobudowany na fundamentach dawnego pałacu, zlokalizowany na północ od stawów zajmujących południową część parku. Na pn. od siedziby BPN rozpościera się park krajobrazowy w stylu angielskim zwany Parkiem Pałacowym. Zabytkowe obiekty wchodzące w skład zespołu zlokalizowano po wsch. i zach. stronie dawnego pałacu (siedziba BPN) w południowej części Parku Pałacowego na północ od stawów: dom „jegierski” - murowany z cegły, dwukondygnacyjny, dwunastoosiowy wybudowany w 1904 r.; dom „hofmarszałski” - murowany z cegły, trzykondygnacyjny, rozplanowany na rzucie w kształcie litery L; dom „szoferów” - murowany z cegły, jednokondygnacyjny z poddaszem, zbudowany ok. 1895 r.; dawna leśniczówka - drewniany, jednokondygnacyjny zbudowany w 1845 r., w stylu dworcowym, bogato zdobiony ornamentem ciesielskim; dawna łaźnia - murowany z cegły, jednokondygnacyjny, rozplanowany na rzucie w kształcie litery T, wybudowany w k. XIX w.; magazyn - drewniany, jednokondygnacyjny, zbudowany w k. XIX w.; młyn - murowany cegły i kamienia, podpiwniczony, jednokondygnacyjny, zbudowany w XIX w.; stajnia i powozownia - murowano-drewniany, na rzucie krzyża wybudowany w k. XIX w.; brama wjazdowa - murowany z cegły z użyciem kamienia, dwukondygnacyjny z przejazdem w przyziemiu, z przybudówkami po stronie północnej i południowej; dom mieszkalny nr 9-drewniany, jednokondygnacyjny zbudowany w k. XIX w.

Dworzec kolejowy i stacja Białowieża Towarowa

Budynek dworca powstał ok. 1903 r. na potrzeby obsługi carskiego dworca pałacowego zbudowanego już 1897 r. (obecnie nie istnieje). Służył on też jako obiekt dla obsługi rezydencji carskiej w Białowieży. Dworzec i jego malownicza architektura sprawiły, że gościły tu ekipy filmowe m.in. Niemców, Anglików, Japończyków. W latach 80. ubiegłego wieku Andrzej Wajda kręcił tu sceny do swojego filmu Biesy - ekranizacji powieści Fiodora Dostojewskiego. W latach 90. XX w. linię kolejową przy której obiekt funkcjonował zamknięto i od tej pory postępowała stale jego degradacja. W 2003 r. zabytkowe budynki zostały przekazane prywatnym

właścicielom, którzy rozpoczęli tu poważne prace remontowe. W budynku dworca urządzono Carską Restaurację

Obiekt dworca kolejowego Białowieża Towarowa usytuowany jest ok. 2 km. na pd.-wsch. od centrum wsi. Budynek szeroko frontowy, zbudowany na rzucie wydłużonego prostokąta, z centralnymi ryzalitami akcentującymi szerszy hol z poczekalnią od strony peronu, kasą i pomieszczeniami służbowymi od tyłu. Korpus główny i ryzality przykryte dachami dwuspadowymi. Obiekt drewniany o konstrukcji zrębowej posadowiony na fundamencie kamiennym łączonym zaprawą, pokryty dachówką ceramiczną. Elewacje oszalowane w układzie poziomym, szczyty ukośnie. Uwagę zwracają bogato zdobione ornamentem ażurowym szczyty ryzalitów, okapy nadokienne oraz inne elementy ciesielskie. Wnętrze obiektu żywo nawiązuje do czasów Mikołaja II poprzez m.in. meble z przełomu XIX i XX w., portret władcy i inne detale z epoki.

Kościół p.w. św. Teresy w Białowieży

Parafia rzymskokatolicka w Białowieży została erygowana w 1926 r., a nabożeństwa odprawiano początkowo w kaplicy urządzonej w dawnym pałacu carskim. Rok później rozpoczęto wznoszenie obecnej świątyni. Autorem projektu był znany warszawski architekt Borys von Zinserling (1889-1961), projektant scenografii dla przedwojennych kabaretów Qui pro Quo oraz Perskie Oko, a także operetek wystawianych w Teatrze Nowości. Autor m.in. takich budowli jak willa Runo w Zalesiu Dolnym, kamienica Weidigera w Warszawie, a także licznych odbudów i przebudów: pałacu Raczyńskich, pałacu Młodziejowskich, Pałacu Rady Ministrów. Kościół został konsekrowany w 1934 r., jednak z braku funduszy nie był on jeszcze całkowicie wykończony. Dopiero od lat 70. XX w. rozpoczęto intensywne prace remontowe i wykończeniowe. Wprowadzono wiele elementów korzenioplastyki, zaś w 2007 r. zbudowano organy 17-głosowe.

Obiekt usytuowany we wschodniej części miejscowości, przy ul. Stoczek, po pn. jej stronie. Kościół wzniesiony na planie krzyża łacińskiego o bryle prostopadłościennej.

Korpus główny nakryty dachem dwuspadowym, trójboczne, oszkarpowane prezbiterium dachem trzypołaciowym, zaś aneksy przy prezbiterium z trójkątnymi wielopoziomowymi, uskokowymi szczytami - dachami pulpitowymi. Przy fasadzie wieża o oszkarpowanych narożach, zwężająca się trzyskokowo ku górze, zakończona attyką. Po bokach wieży dwa prostokątne aneksy z oszkarpowanymi narożami, sięgające do drugiej kondygnacji, zakończone attykami. Na skrzyżowaniu naw i transeptu sygnaturka. Kościół murowany z cegły, otynkowany.

Główne wejście w fasadzie zakończone półkoliście, nad nim uskokowy gzyms. Ponad gzymsem nisza, nad nią prostokątne okno, w ostatniej kondygnacji wieży cztery otwory dzwonne, w których zamontowano okna. Elewacje boczne zakończone gzymsem, trzyprzęsłowe o przęsłach wydzielonych szkarpmi. Okna zamknięte półkoliście. Wnętrze halowe, trzynawowe. W nawie głównej sklepienie kolebkowe wsparte na filarach z impostami. Nawy boczne nakryte kolebkami poprzecznymi. Między nawami arkady. Skrzyżowanie nawy i transeptu przykryte sklepieniem żaglowym wydzielonym gurtami. Prezbiterium przykryte kolebką.

Park Dyrekcyjny w Białowieży

Park Dyrekcyjny położony jest we wschodniej części Polany Białowieskiej. Założony został na przełomie XIX i XX wieku, według projektu znanego polskiego ogrodnika-planisty Walerego Kronenberga. Początkowo park nazywano „pułkowym”. Obecna nazwa powstała w okresie międzywojennym - utworzono ją od znajdującej się na terenie parku siedziby Dyrekcji Lasów Państwowych. Park Dyrekcyjny zajmuje powierzchnię około 20 hektarów. Posiada formę zbliżoną do prostokąta. W 1935 roku został nieznacznie powiększony, a w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku przekomponowany.

Pierwotnie park okolony był żywopłotem świerkowym, rowem i płotem z drutu kolczastego. Mniej więcej w centralnej jego części został wybudowany okazały, piętrowy budynek, z przeznaczeniem na siedzibę Zarządu Apanażowego Puszczy Białowieskiej. Nie zachowały się dane, co do okresu, w którym zakończono budowę tego obiektu. Wprawdzie w jednym z opracowań Lasów Państwowych można znaleźć informację, że nastąpiło to w 1912 roku, istnieją jednakże pewne przesłanki, pozwalające przesunąć ten fakt do przełomu XIX i XX wieku.

W 1927 roku przy południowej granicy parku rozpoczęto budowę kościoła rzymskokatolickiego p.w. Św. Teresy od Dzieciątka Jezus. Jego konsekracja odbyła się w 1934 roku. Rok wcześniej ukończono budowę plebanii. Park Dyrekcyjny podlegał początkowo Nadleśnictwu Rezerwat. W 1930 roku został przekazany Nadleśnictwu Białowieża, w którego gestii pozostaje do dzisiaj.

Jeśli chodzi o całokształt zasobu zabytkowego gminy, to zdecydowanie wyróżniają się obiekty sakralne – kościoły oraz klasztory wraz z otaczającą je zabudową gospodarczą. Wszystkie zachowały się w dobrym stanie i są na bieżąco użytkowane.

Należy też zwrócić uwagę na znaczącą dysproporcję pomiędzy terenem miejscowości Białowieża a pozostałym terenem gminy – zdecydowana większość zabytków położona jest na terenie Białowieży, jedynym obiektem poza Białowieżą jest mogiła w Zwierzyńcu (budynek stacyjny w Czerlonce został przeniesiony). Z kolei Białowieża charakteryzuje się dużym nasyceniem zabytków, o ich wartości świadczy, że niemal połowa z nich wpisana została do rejestru zabytków województwa podlaskiego.

Historyczną wielowyznaniowość terenu gminy podkreślają obiekty sakralne. W Białowieży znajdują się wspomniane wyżej cerkiew prawosławna i kościół rzymskokatolicki, a oprócz nich dom modlitewny baptystów przy ul. Zaułek Rudników / Tropinka (niewpisany do rejestru zabytków) oraz dawna cerkiew cmentarna grekokatolicka na cmentarzu przy ul. Sportowej. Do rejestru zabytków wpisano również prawosławną kapliczkę przydrożną przy ul. Sportowej. Obiekty sakralne zachowane są w bardzo dobrym stanie.

Na terenie Białowieży obecne są cmentarze różnych wyznań, rzymskokatolickie, prawosławne oraz baptystów. Zarówno cmentarze, jak i zewidencjonowane miejsca pamięci narodowej zachowane są w dobrym stanie. Spośród tych ostatnich największe znaczenie mają monumenty upamiętniające tragiczne wydarzenia z okresu okupacji hitlerowskiej.

Architekturę mieszkalną i gospodarczą reprezentują przede wszystkim przykłady drewnianej zabudowy w Białowieży, stanowiące część układu urbanistycznego miejscowości. Zachowane są w zróżnicowanym stanie, jednak w większości obiekty dalej pełnią swoją funkcję. Najliczniejsze ich skupiska znajdują się przy ul. Tropinka oraz Stoczek (d. Waszkiewicza) i Podolany II. Ciekawym przykładem zespołu architektury są budynki przy ul. Centura, stanowiące pozostałość po dawnej brytyjskiej spółce drzewnej, gospodarującej okolicznymi lasami w okresie międzywojennym. Budownictwo drewniane charakterystyczne dla regionu zgromadzone zostało również w skansenie budownictwa ludowego przy ul. Zastawa 69.

Mniej jest obiektów murowanych mieszkalnych, spośród których wyróżnia się zabudowa zespołu dworsko-parkowego oraz budynki mieszkalne np. przy ul. Stoczek. Charakterystycznym elementem zasobu zabytkowego gminy jest obecność leśniczówek wraz z zabudową gospodarczą – nadleśnictwa Białowieża, o bliźniaczej architekturze oraz Dziedzinka. Budynki murowane są w zdecydowanej większości w stanie dobrym.

Kolejną grupą są obiekty infrastruktury technicznej i przemysłowej. Zaliczyć do nich można przede wszystkim budynki dawnej stacji kolejowej Białowieża Towarowa, młyn przy ul. Parkowej, a także wieża ciśnień przy ul. Centura wpisane do rejestru zabytków. Dawne obiekty stacyjne zachowane są w dobrym stanie, pozostałe wymagają remontu.

Założenia zieleni komponowanej reprezentują dobrze zachowane historyczne parki w zespole dworsko-parkowym oraz tzw. Park Dyrekcyjny, a także teren dawnego ogrodu wchodzący w skład nadleśnictwa Białowieża (Jagiellońskie)- obecnie zdegradowany.

Zakres i formy ochrony oraz opieki nad zabytkami rejestrowymi przez ich właścicieli i użytkowników reguluje przede wszystkim ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. oraz akty wykonawcze do ustawy, w tym m.in. Rozporządzenie MKiDN z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków.

Obowiązek zgodnego z przepisami użytkowania i zarządzania obiektem zabytkowym spoczywa na jego właścicielu lub posiadaczu. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;

5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Niezależnie od w/w obowiązków użytkownik zabytku jest zobowiązany zawiadomić służby konserwatorskie o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
- 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie zabytków, pozwolenia konserwatorskiego wymaga:

- prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
- wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- prowadzenie badań archeologicznych;
- przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów,
- podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni.;
- poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania;

Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić: 1) prace konserwatorskie, 2) prace restauratorskie, 3) badania konserwatorskie – na podstawie pozwolenia wydanego przez właściwego ministra.

Właściciel lub posiadacz zabytku może wystąpić do właściwego konserwatora zabytków o wydanie w formie pisemnej zaleceń konserwatorskich, pomocnych w przygotowaniu dokumentacji projektowej czy sformułowaniu zakresu planowanych prac. Zalecenia konserwatorskie mają na celu określenie sposobu korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także określenie zakresu dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

Należy podkreślić, że główną zasadą konserwatorską podczas planowania remontu obiektu zabytkowego jest wykonanie go przy użyciu materiałów historycznie uzasadnionych, z maksymalnym zachowaniem substancji zabytkowej i minimalną w nią ingerencją, tj. obowiązuje zasada kontynuacji tradycyjnych materiałów i technologii (w zależności od konkretnego budynku - tj. kamień, cegła, drewno, szkło, dachówka ceramiczna w kolorze ceglasczerwonym, blacha miedziana, cynkowa lub tytanowo - cynkowa, gont, łupek, tynki, zaprawy i farby, które pozwolą na „oddychanie” muru), charakterystycznych dla okresu powstania obiektu - takie rozpoznanie winno wynikać np. z badań archiwalnych (źródeł ikonograficznych, fotograficznych, pisanych itp.) lub badań konserwatorskich substancji zabytkowej obiektu (dotyczy to głównie prac na elewacji, klatkach schodowych, piwnicach, werandach/balkonach, schodach, balustradach, bramach przejazdowych oraz wobec wszelkiej stolarki otworowej - okna i drzwi) – niedopuszczalne jest stosowanie ahistorycznych

materiałów budowlanych np.: stolarka otworowa wykonana z PCV, blachodachówka/gont bitumiczny, czy styropian/wełna do ocieplania zewnętrznego.

6.4 ZABYTKI RUCHOME

Na mocy art. 3 pkt 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek ruchomy jest wpisywany do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Do rejestru nie wpisuje się zabytku: 1) wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa; 2) wpisanego do inwentarza muzeum; 3) wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego. (art. 11 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

W celu zapoznania się z zasobem zabytków ruchomych należy skontaktować się z Podlaskim Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków. Najcenniejsze obiekty ruchome znajdują się na wyposażeniu obiektów sakralnych wpisanych do rejestru zabytków.

6.5 ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE

Stanowiska archeologiczne są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach terenów gminy. Środowisko kulturowe gminy zawiera zewidencjonowane stanowiska archeologiczne datowane od epoki pradziejowej do epoki nowożytnej. Stanowiska ewidencjonowano w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Gmina leży w obrębie zbadanych arkuszy 45-92, 45-93, 45-94, 46-92, 46-93, 46-94, 47-92, 47-93 oraz 48-92. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

Badaniami archeologicznymi – powierzchniowymi objęto zdecydowaną większość terenu gminy Białowieża, lokalizując ponad 100 stanowisk, w tym archiwalnych.

Trzeba podkreślić, że na chwilę opracowania niniejszego dokumentu brak jest opracowanych kart ewidencyjnych dla stanowisk. Ich wprowadzenie do GEZ przewiduje się w ramach niniejszej perspektywy programu.

Najcenniejsze stanowiska archeologiczne zostały wpisane do rejestru zabytków. Należą do nich:

1. Białowiecki Park Narodowy, st. 1, gm. Białowieża (oddział leśny 398) 2 kurhany Nr rej. 137/A dec. nr 670-1/1/71 z dn. 23.06.1971 r.
2. Białowiecki Park Narodowy, st. 2, gm. Białowieża (oddział leśny 398) 2 kurhany Nr rej. 138/A dec. nr 670-1/2/71 z dn. 23.06.1971 r.
3. Białowiecki Park Narodowy, st. 3, gm. Białowieża (oddział leśny 398) kurhan Nr rej. 139/A dec. nr 670-1/3/71 z dn. 23.06.1971 r.
4. Białowiecki Park Narodowy, st. 4, gm. Białowieża (oddział leśny 398) 2 kurhany Nr rej. 140/A dec. nr 670-1/4/71 z dn. 23.06.1971 r.
5. Białowiecki Park Narodowy, st. 5, gm. Białowieża (oddział leśny 398) kurhan Nr rej. 141/A dec. nr 670-1/5/71 z dn. 23.06.1971 r.
6. Białowiecki Park Narodowy, st. 6, gm. Białowieża (oddział leśny 398) kurhan Nr rej. 142/A dec. nr 670-1/6/71 z dn. 23.06.1971 r.
7. Białowiecki Park Narodowy, st. 7, gm. Białowieża (oddział leśny 398) 2 kurhany Nr rej. 143/A dec. nr 670-1/7/71 z dn. 23.06.1971 r.
8. Białowiecki Park Narodowy, st. 8, gm. Białowieża (oddział leśny 369) kurhan Nr rej. 144/A dec. nr 670-1/8/71 z dn. 23.06.1971 r.

9. Białowiecki Park Narodowy, st. 9, gm. Białowieża (oddział leśny 369) 2 kurhany Nr rej. 145/A dec. nr 670-1/9/71 z dn. 23.06.1971 r.
10. Białowiecki Park Narodowy, st. 10, gm. Białowieża (oddział leśny 369) 6 kurhanów Nr rej. 146/A dec. nr 670-1/10/71 z dn. 23.06.1971 r.
11. Białowiecki Park Narodowy, st. 11, gm. Białowieża (oddział leśny 340) 4 kurhany Nr rej. 147/A dec. nr 670-1/11/71 z dn. 23.06.1971 r.
12. Białowiecki Park Narodowy, st. 12, gm. Białowieża (oddział leśny 340) 2 kurhany Nr rej. 148/A dec. nr 670-1/12/71 z dn. 23.06.1971 r.
13. Białowiecki Park Narodowy, st. 13, gm. Białowieża (oddział leśny 314) 14 kurhanów Nr rej. 149/A dec. nr 670-1/13/71 z dn. 23.06.1971 r.
14. Białowiecki Park Narodowy, st. 14, gm. Białowieża (oddział leśny 314) kurhan Nr rej. 150/A dec. nr 670-1/14/71 z dn. 23.06.1971 r.
15. Białowiecki Park Narodowy, st. 15, gm. Białowieża (oddział leśny 314) 3 kurhany Nr rej. 151/A dec. nr 670-1/15/71 z dn. 23.06.1971 r.
16. Białowiecki Park Narodowy, st. 16, gm. Białowieża (oddział leśny 284) 9 kurhanów Nr rej. 152/A dec. nr 670-1/16/71 z dn. 23.06.1971 r.
17. Białowiecki Park Narodowy, st. 17, gm. Białowieża (oddział leśny 284) 2 kurhany Nr rej. 153/A dec. nr 670-1/17/71 z dn. 23.06.1971 r.
18. Białowiecki Park Narodowy, st. 18, gm. Białowieża (oddział leśny 284) 4 kurhany Nr rej. 154/A dec. nr 670-1/18/71 z dn. 23.06.1971 r.
19. Białowiecki Park Narodowy, st. 19, gm. Białowieża (granica oddziałów 314/340) 5 kurhanów Nr rej. 155/A dec. nr 670-1/19/71 z dn. 23.06.1971 r.
20. Białowiecki Park Narodowy, st. 20, gm. Białowieża (oddział leśny 398) kurhan Nr rej. 156/A dec. nr 670-1/20/71 z dn. 23.06.1971 r.
21. Białowiecki Park Narodowy, st. 21, gm. Białowieża (oddział leśny 256) 2 kurhany Nr rej. 157/A dec. nr 670-1/21/71 z dn. 23.06.1971 r.
22. Białowiecki Park Narodowy, st. 22, gm. Białowieża (oddział leśny 257) skupisko kilkunastu kurhanów (cmentarzysko kurhanowe) Nr rej. 158/A dec. nr 670-1/22/71 z dn. 23.06.1971 r.
23. Białowiecki Park Narodowy, st. 23, gm. Białowieża (oddział leśny 369) 6 kurhanów Nr rej. 164/A dec. nr 670-1/46/71 z dn. 11.12.1971 r.
24. Białowiecki Park Narodowy, st. 24, gm. Białowieża (oddział leśny 340) kurhan Nr rej. 165/A dec. nr 670-1/47/71 z dn. 11.12.1971 r.
25. Białowiecki Park Narodowy, st. 25, gm. Białowieża (oddział leśny 369) kurhan Nr rej. 166/A dec. nr 670-1/48/71 z dn. 11.12.1971 r.
26. Białowiecki Park Narodowy, st. 26, gm. Białowieża (oddział leśny 285) kurhan Nr rej. 167/A dec. nr 670-1/49/71 z dn. 11.12.1971 r.
27. Białowiecki Park Narodowy, st. 27, gm. Białowieża (oddział leśny 374) kurhan Nr rej. 168/A dec. nr 670-1/50/71 z dn. 11.12.1971 r.
28. Białowiecki Park Narodowy, st. 28, gm. Białowieża (oddział leśny 319) kurhan Nr rej. 179/A dec. nr 670-1/49/72 z dn. 11.12.1972 r.
29. Białowiecki Park Narodowy, st. 29, gm. Białowieża (oddział leśny 319) kurhan Nr rej. 180/A dec. nr 670-1/50/72 z dn. 11.12.1972 r.
- 30.

Tematykę ochrony zabytków archeologicznych porusza art. 31. Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, który precyzuje, iż:

1. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza finansować roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, jest obowiązana, z zastrzeżeniem art. 82a ust. 1 (który brzmi: „Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego udziela osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej zamierzającej realizować działania, o których mowa w art. 31 ust. 1a, dotacji na przeprowadzenie badań archeologicznych oraz wykonanie ich dokumentacji, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych działań.), pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne dla ochrony zabytków archeologicznych.

2. Szczegółowy zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych przy zabytku nieruchomym, o którym mowa w ust. 1, wojewódzki konserwator zabytków ustala w drodze decyzji.

3. Egzemplarz dokumentacji badań, o których mowa w ust. 1, podlega po ich zakończeniu nieodpłatnemu przekazaniu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

6.6 ELEMENTY DZIEDZICTWA NIEMATERIALNEGO

UNESCO definiuje dziedzictwo niematerialne jako zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Ten rodzaj dziedzictwa jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Jest to pojęcie trudno definiowalne w stosunku do konkretnych wytworów kultury, jednak jego waga dla lokalnej społeczności jest ogromna, gdyż jest ono źródłem poczucia tożsamości i kulturowej ciągłości.

Dziedzictwo niematerialne obejmuje takie przejawy zachowań kulturowych i ich wytworów jak: tradycje i przekazy ustne (w tym język jako narzędzie przekazu), spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem itp. Regionalna tożsamość kulturowa jest traktowana jako główny rodzaj tożsamości zbiorowej, która w oparciu o przesłanki historyczne i walory kulturowe wyznacza syndrom różnorodnych cech specyficznych dla ściśle określonej zbiorowości lokalnej, wraz z określeniem jej unikalności.

7. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY - ANALIZA SWOT

Dla potrzeb lepszej diagnozy stanu istniejącego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz w celu sformułowania priorytetów działań władz samorządowych opracowano analizę SWOT słabych i mocnych stron Gminy Białowieża, a także szans i zagrożeń.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
1) Położenie Gminy sprzyjające rozwojowi agroturystyki, 2) Duża powierzchnia terenów leśnych i chronionej przyrody Puszcza Białowieska jako obszar wpisany na listę dziedzictwa UNESCO, 3) Interesujące obiekty sakralne (kościół, cerkiew, kaplice), 4) Zachowane nekropolie różnych wyznań o wysokiej wartości kulturowej, 5) Obecność miejsc pamięci narodowej, 6) Układ urbanistyczny Białowieży, 7) Duży zasób zabytków archeologicznych, 8) Dobre pokrycie Gminy siecią szlaków turystycznych, 9) Korzystna lokalizacja siedziby Gminy w centrum jej obszaru, co wiąże się z dobrą dostępnością, 10) Czystość środowiska, 11) Wykorzystywanie funduszy unijnych przez władze Gminy, 12) Zainteresowanie historią i kulturą regionu wśród władz Gminy,	1) Zaniedbania w zakresie stanu technicznego części obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków, 2) Brak dostępności kolejowej, 3) Nienajlepszy stan części dróg kołowych , 4) Ograniczone możliwości transportu zbiorowego, 5) Niewielkie zrozumienie społeczne dla problematyki ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego, 6) Niewystarczające środki w budżecie Gminy na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego, 7) Niewielka popularyzacja wiedzy z zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego, 8) Brak środków na prowadzenie dokładnych badań archeologicznych, architektonicznych i historycznych, 9) Zbyt duża sezonowość turystyki, 10) Utrudnienia inwestycyjne związane z położeniem na terenie obszarów chronionych, 11) Niezbyt dobrze zbadany zasób archeologiczny i brak kart ewidencyjnych GEZ, 12) Bezpośrednie sąsiedztwo z Białorusią.

13) Odbывające się regularnie imprezy kulturalne, 14) Lokalne tradycje i zwyczaje, kultywowane wśród mieszkańców Gminy, 15) Historyczna wielokulturowość terenów Gminy, 16) Aktywna działalność organizacji pozarządowych, 17) Często aktualizowana strona internetowa Gminy, 18) Duża liczba miejsc noclegowych, 19) Dobrze rozwinięta informacja turystyczna.	
SZANSE	ZAGROŻENIA
1) Zwiększenie środków budżetowych Gminy na działania związane z ochroną zabytków, 2) Pozyskiwanie wsparcia finansowego z wielu źródeł (w tym unijnych) na prace konserwatorskie zabytków, 3) Szersza promocja walorów kulturowych i przyrodniczych Gminy, przyciągająca turystów, 4) Wzrastająca świadomość mieszkańców w zakresie poprawy estetyki miejscowości, 5) Wzrost poszanowania dla obiektów posiadających walory historyczne, 6) Współpraca międzyregionalna oraz międzynarodowa (np. w zakresie dobrych praktyk), 7) Korzystanie ze wsparcia struktur takich jak np. Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich, 8) Zachowanie tożsamości regionalnej mieszkańców od edukacji szkolnej poprzez festyny, lokalne święta, konkursy, 9) Powstawanie i dalszy rozwój istniejących organizacji pozarządowych, 10) Tworzenie systemu informacji turystycznej oraz jednolitej identyfikacji wizualnej obiektów zabytkowych, 11) Komplementarność Programu Gminnego z Programem Opieki nad Zabytkami dla Województwa Podlaskiego.	1) Degradacja krajobrazu kulturowego poprzez wprowadzanie elementów nowej zabudowy nie nawiązujących do charakteru regionu, 2) Zmiany w układach ruralistycznych związane z nową zabudową, 3) Niewłaściwe działanie inwestycyjne lub ich brak, przyczyniające się do dalszej degradacji obiektów zabytkowych, 4) Zła sytuacja finansowa wielu użytkowników obiektów zabytkowych, 5) Niewłaściwe stosowanie nowych elementów budowlanych i technologii przy odnawianiu i remontach zabytków, 6) Niezbyt skuteczna egzekucja prawna w zakresie samowoli budowlanych oraz dewastacji zabytków i środowiska, 7) Zwiększony ruch turystyczny powodujący degradację środowiska naturalnego, 8) Zanieczyszczenie środowiska związane ze zwiększoną liczbą pojazdów, 9) Zanik tradycji i tożsamości regionalnych, 10) Migracje ludności, 11) Częste zmiany prawne w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, 12) Niestabilność finansów publicznych i przepisów z nimi związanych, 13) Klęski żywiołowe i inne zdarzenia losowe, 14) Akty wandalizmu, 15) Zagrożenie działaniami wojennymi i terrorystycznymi.

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY BIAŁOWIEŻA

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Białowieża formułuje szereg długofalowych celów działań samorządu w zakresie opieki nad zabytkami gminnymi. Wyznaczone kierunki i zadania powstały w oparciu o konsultacje z władzami Gminy i uwzględniają specyfikę dziejów Gminy, charakter jej dziedzictwa kulturowego oraz są zgodne z celami wyznaczonymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

W związku z dużą atrakcyjnością turystyczną terenów Gminy Białowieża, w celu jak największej przydatności niniejszego dokumentu dla potrzeb rozwoju turystyki w wymienionych tu założeniach postawiono przede wszystkim na realność poszczególnych działań i uwzględniono wyznaczone wcześniej kierunki rozwoju Gminy. Dzięki temu istnieją możliwości realizacji poniższych priorytetów w najbliższym horyzoncie czasowym.

Obiekty zabytkowe z terenu gminy znajdują się w rękach osób fizycznych lub prawnych (parafie, skarb państwa) zatem gmina Białowieża ma bardzo ograniczony wpływ na działania w zakresie dbałości o stan techniczny zabytków.

Najważniejszym działaniem dofinansowanym z budżetu Gminy Białowieża będzie rewaloryzacja zabytkowej plebanii przy kościele rzymskokatolickim w Białowieży.

PRIORYTET I – DBAŁOŚĆ O ZACHOWANIE ISTNIEJĄCYCH WALORÓW ZABYTKOWYCH W POLITYCE PRZESTRZENNEJ GMINY

Cel szczegółowy I.1 Dbalność o ład przestrzenny i krajobraz kulturowy w gminie Działania:

1. Ścisłe powiązanie działań przy obiektach zabytkowych z dokumentami planistycznymi gminy,
2. Realizacja zasad ochrony historycznego układu urbanistycznego Białowieży,
3. Odpowiednia konserwacja zabytkowej zieleni stanowiącej krajobraz kulturowy,
4. Bieżąca opieka nad cmentarzami i miejscami pamięci, głównie poprzez prowadzenie prac porządkowo-pielęgnacyjnych,
5. Respektowanie stanowisk archeologicznych oraz stref ochrony archeologicznej w polityce przestrzennej gminy,
6. Rozszerzanie zasobu dziedzictwa kulturowego, m.in. poprzez regularną aktualizację Gminnej Ewidencji Zabytków, uaktualnianie kart GEZ, inwentaryzację obiektów małej architektury, cmentarzy, stanowisk itp., wykonanie kart gminnej ewidencji stanowisk archeologicznych dla zabytków z terenu gminy,
7. Współpraca społeczności lokalnych w zakresie poprawy stanu technicznego obiektów wpisanych do GEZ.
8. Współpraca z Nadleśnictwem i Białowieskim Parkiem Narodowym

Cel szczegółowy I.2 Bezpośrednie wsparcie dla rewaloryzacji obiektów zabytkowych Działania:

1. Przeznaczanie środków finansowych z budżetu gminy na obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków,
2. Przeprowadzanie działań rewitalizacyjnych obiektów zabytkowych i terenów zielonych będących w administracji gminy,
3. Interwencja władz gminy przy rażących naruszeniach prawa budowlanego na obszarach objętych ochroną konserwatorską oraz przy obiektach zabytkowych we współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
4. Stosowanie zachęt prawnych i finansowych oraz pomocy publicznej dla inwestorów, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych.
5. Rewaloryzacja plebanii parafii rzymskokatolickiej pw. św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Białowieży i odbudowa po pożarze (etap II) oraz przystosowanie obiektu do ruchu pielgrzymkowego i stworzenie wewnątrz salonu historyczno wystawowego. W ramach projektu zrealizowane zostaną:

- Wymiana pokrycia dachowego z obróbkami oraz przegląd i konserwacja więźby dachowej
- Impregnacja ognio- i biochronna drewnianej więźby dachowej
- Wymiana rynien i rur spustowych
- Wymiana stolarki okiennej i drzwiowej
- Wykonanie wtórnej izolacji poziomej murów (przeciwwilgociowej) w strefie przyziemia
- Skucie skorodowanych tynków ze ścian i wykonanie nowych

Cel szczegółowy I.3 Określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych Działania:

1. Przekazywanie właścicielom i dysponentom obiektów zabytkowych informacji o możliwościach pozyskiwania dodatkowego wsparcia finansowego (zwłaszcza z funduszy europejskich),
2. Kontynuacja i przestrzeganie regulacji przyznawania środków finansowych z budżetu gminy dla właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków,

3. Zaplanowanie środków w budżecie gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i budowlane przy obiektach zabytkowych,

4. Opracowanie zasad dofinansowania prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach (wydanie stosownej uchwały, regulaminu, wzoru wniosku itd.) oraz doradztwo przy wypełnianiu dokumentów.

PRIORYTET II – WYKORZYSTANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJU GMINY

Cel szczegółowy II.1 Rozwój produktów turystycznych opartych na walorach dziedzictwa kulturowego

Działania:

1. Rozwijanie istniejących produktów turystycznych opartych na szlakach turystycznych, kulturowych lub ścieżkach edukacyjnych,

2. Tworzenie nowych produktów wykorzystujących istniejące zasoby kulturowe, takich jak np. szlak łączący obiekty sakralne gminy, miejsca pamięci itp.

3. Wykorzystanie historycznych materiałów dotyczących terenów gminy,

4. Postawienie na innowacyjność projektów w celu pozyskiwania dodatkowych środków unijnych,

5. Polepszenie dostępności poszczególnych obiektów poprzez odpowiednie oznakowanie dróg czy szlaków turystycznych,

6. Udostępnianie poszczególnych obiektów zabytkowych osobom niepełnosprawnym,

7. Opracowanie strategii promocji i rozwoju turystyki w celu wyznaczenia kierunków działań gminy,

8. Współpraca z gminami ościennymi oraz organizacjami międzynarodowymi przy realizacji celów związanych z promocją ruchu turystycznego,

9. Współpraca z mediami tradycyjnymi i internetowymi w dziedzinie promocji lokalnych zabytków.

Cel szczegółowy II.2 Odpowiednia ekspozycja i promocja najcenniejszych obiektów Działania:

1. Stworzenie jednolitego systemu identyfikacji wizualnej w postaci oznaczeń, tablic, drogowskich itp.,

2. Publikowanie folderów, ulotek oraz innych materiałów przybliżających zasoby historyczne mieszkańcom i turystom,

3. Atrakcyjne przedstawianie obiektów za pomocą iluminacji (przy zabytkach wpisanych do rejestru po uzyskaniu pozwolenia WKZ), tworzenia punktów widokowych, prezentacji multimedialnych i muzycznych,

4. Dbanie o aktualizację strony internetowej gminy wraz z umieszczeniem informacji o zasobie zabytkowym,

5. Aktualizacja i rozwijanie funkcjonalności interaktywnej mapy gminy poprzez odpowiednią warstwę systemu informacji przestrzennej z danymi na temat obiektów lokalnego dziedzictwa kulturowego,

6. Nagłaśnianie wśród lokalnej społeczności najważniejszych badań, odkryć i publikacji związanych z tradycją regionalną w celu wzrostu tożsamości regionalnej mieszkańców.

Cel szczegółowy II.3 Edukacja społeczeństwa w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego oraz pielęgnowanie tradycji regionalnych

Działania:

1. Wspieranie działalności organizacji pozarządowych związanych z historią i kulturą, placówek muzealnych, lokalnych galerii, bibliotek oraz innych instytucji kultury,

2. Wspieranie projektów edukacyjnych związanych z lokalnym dziedzictwem kulturowym,

3. Wprowadzanie elementów lokalnego dziedzictwa kulturowego do edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez różnego rodzaju konkursy, wystawy, wycieczki itp.,

4. Organizacja imprez kulturalnych promujących kulturę regionalną (w tym mających na celu promocję gminy i krzewienie kultury),

5. Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji i promocji regionu (w tym wsparcie szeroko pojętych kół zainteresowań, tworzenie miejsc do tego typu spotkań),

6. Promocja tradycji regionalnych za pośrednictwem zbiorów bibliotecznych i internetu.

9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zadania opisane w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla Gminy Białowieża powinny być realizowane poprzez wspólne działania władz samorządowych, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Powiatowego Urzędu Pracy, właścicieli oraz zarządców obiektów, parafie, organizacje pozarządowe i stowarzyszenia, w ramach posiadanych przez te jednostki kompetencji, praw i obowiązków wynikających z obowiązujących przepisów prawnych.

Ze strony Gminy Białowieża zadania będą wykonywane bądź wspierane przez gminne jednostki organizacyjne (szkoły, przedszkola, gminne placówki kultury – np. biblioteka) oraz wydziały Urzędu Gminy w ramach zadań własnych, poprzez istniejące i planowane instrumenty:

- prawne (np. poprzez uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów o wartościach artystycznych i zabytkowych, prowadzenie gminnej ewidencji zabytków, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków),
- finansowe (np. udzielanie dotacji na prace remontowe, konserwatorskie i prace budowlane przy zabytkach, środki budżetowe na zadania własne z przeznaczeniem na remonty i modernizacje zabytków będących własnością Gminy, korzystanie z programów uwzględniających dofinansowanie z środków zagranicznych, nagrody, ulgi finansowe),
- społeczne (działania stymulujące np. w zakresie edukacji, promocji, informacji, działań sprzyjających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami oraz rozwojem turystyki),
- kontrolne (m.in. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego – gminnej ewidencji zabytków),
- koordynacji (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca z gminami sąsiednimi, ośrodkami naukowymi i akademickimi, związkami wyznaniowymi)

10. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Na mocy art. 87 ust. 1 i ust. 5 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*

Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest sporządzany na okres 4 lat, co 2 lata wójt (burmistrz, prezydent) sporządza sprawozdanie z jego realizacji, które przedstawia Radzie Gminy. Wskazane jest aby sprawozdania z realizacji Programu były przekazywane do wiadomości Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Sprawozdanie powinno określać poziom realizacji gminnego programu oraz efektywność wykonania planowanych zadań, w tym np. poziom (w % bądź liczbach):

- wydatków budżetu Gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansową wykonanych/dofinansowanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach,
- liczba obiektów poddanych tym pracom,
- poziom (w %) objęcia terenu Gminy miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
- liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych,
- liczba wydanych wydawnictw, liczba szkoleń, imprez związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego itd.
- liczba osób zatrudnionych w agroturystyce i dziedzinach związanych z ochroną zabytków,

11. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Należy jednak stwierdzić, iż ważne jest, aby gminy również z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w swoich budżetach środków w rozdziale 92120 - Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami.

Jest to o tyle istotne, iż duża część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego we współfinansowanych przez nie projektach. Regularne zabezpieczanie środków z budżetu gminy pozwoli na podjęcie powolnych, ale systematycznych kroków w kierunku ratowania kolejnych obiektów dziedzictwa kulturowego.

Podstawową zasadę finansowania zadań z zakresu opieki nad zabytkami określa *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dnia 23 lipca 2003 roku. Zgodnie z zapisami zawartymi w rozdziale 7 w/w Ustawy, obowiązek sprawowania opieki nad zabytkami, w tym finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej w/w tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

Źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury oraz programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego
- promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków
- dotacje wojewódzkie
- dotacje powiatowe
- dotacje gminne
- inne źródła

Źródła zagraniczne:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych (Wojewódzki Regionalny Program Operacyjny)
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich
- Program Infrastruktura i Środowisko
- źródła poza unijne - Mechanizm Norweski i Fundusz EOG

Uwaga! Wskazane powyżej możliwości wsparcia finansowego mają charakter informacyjny. W celu znalezienia dokładnych szczegółów oraz odpowiedniej formy dofinansowania na określone zadania należy dotrzeć do dokumentów programowych oraz kryteriów przyznawania dotacji, ponieważ co roku mogą one ulegać zmianom.

12. MISJA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY BIAŁOWIEŻA

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Białowieża jest dokumentem długofalowym, zapisy w nim zawarte powinny być brane pod uwagę we wszelkich działaniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego na terenie gminy. Konsekwentna realizacja założeń Programu przyczyni się do poprawy jakości środowiska kulturowego, wzrostu nakładów finansowych na inwestycje związane z obiektami zabytkowymi (zarówno w przypadku osób prywatnych, administracji publicznej, jak i organizacji pozarządowych), szerszej promocji gminy i przyciągnięcia turystów, a także do wzrostu świadomości regionalnej mieszkańców i poprawy ich sytuacji materialnej.

W sporządzanych co cztery lata aktualizacjach Programu powinny znajdować się odniesienia do uaktualnionych zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego, zawartych w innych dokumentach strategicznych gminy, zwrócić też należy uwagę na wyszczególnienie obowiązujących w danym momencie aktów prawnych.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami kładzie szczególny nacisk na wykorzystanie istniejących źródeł finansowania inwestycji związanych z opieką nad zabytkami, intensywne działania w obszarach najbardziej atrakcyjnych historycznie, promocję dziedzictwa kulturowego oraz wypracowanie odpowiednich schematów współpracy administracji samorządowej z właścicielami obiektów zabytkowych.

Biorąc pod uwagę korzystne położenie gminy Białowieża, bogactwo obiektów posiadających wartości zabytkowe oraz skuteczne działania samorządu w zakresie pozyskiwania środków zewnętrznych, Gminny Program Opieki nad Zabytkami stanowić będzie pomocne narzędzie w ukierunkowaniu polityki gminnej w zakresie rozwoju turystyki, promocji i ochrony dziedzictwa kulturowego, prowadzonej w sposób uporządkowany i długoterminowy. Wszystkie te elementy przyczynią się do postrzegania gminy Białowieża, jako przyjaznej turystom i inwestorom, dumnej ze swoich walorów zabytkowych oraz dbającej o własne dziedzictwo kulturowe i historyczne.

ZESTAWIENIE OBIEKTÓW WŁĄCZONYCH DO GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTEKÓW

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt
1	Białowieża		część układu osady, XVI-XIX w.
2	Białowieża	ul. Stoczek	kościół par. p św. Teresy od Dzieciątka Jezus
3	Białowieża	ul. Stoczek	plebania katolicka
4	Białowieża		cmentarz przykościelny p św. Teresy od Dzieciątka Jezus
5	Białowieża	ul. Sportowa nr 3	cerkiew prawosławna parafialna p św. Mikołaja Cudotwórcy
6	Białowieża		Plebania przy cerkwi par. p św. Mikołaja
7	Białowieża		cerkiew greko-katolicka, ob. prawosławna cmentarna p św. Cyryla i Metodego
8	Białowieża	ul. Zaulek Rudników nr 14	dom, ob. modlitewny Polskiego Kościoła Chrześcijań Baptystów
9	Białowieża	ul. Sportowa	kapliczka prawosławna
10	Białowieża	ul. Stoczek	dom
11	Białowieża		cmentarz parafii prawosławnej, rzymskokatolickiej i baptystów
12	Białowieża		cmentarz wojenny- miejsce straceń
13	Białowieża		cmentarz żołnierzy z I wojny św.
14	Białowieża	ul. Podolany	cmentarz- zbiorowa mogiła z 2 wojny światowej
15	Białowieża	ul. Parkowa	dom marszałski w zespole pałacowym
16	Białowieża	ul. Parkowa nr 2/3	dom jegierski nr 2/3 w zespole pałacowym
17	Białowieża	ul. Parkowa	dom szoferów w zespole pałacowym
18	Białowieża	ul. Parkowa	dom, tzw. mały dom jegierski
19	Białowieża	ul. Parkowa	d. leśniczówka w zespole pałacowym
20	Białowieża	ul. Parkowa	młyn w zespole pałacowym
21	Białowieża	ul. Parkowa	d. stajnie i powozownia w zespole pałacowym
22	Białowieża	ul. Parkowa	magazyn w zespole pałacowym
23	Białowieża	ul. Parkowa	d. łaźnia w zespole pałacowym

24	Białowieża	ul. Parkowa	brama wjazdowa do parku pałacowego
25	Białowieża	ul. Parkowa	budynek bramy w zespole pałacowym
26	Białowieża	ul. Parkowa nr 9	dom mieszkalny nr 9 w zespole pałacowym
27	Białowieża		park pałacowy
28	Białowieża	ul. Park Dyrekcyjny nr 4	budynek Zarządu Puszczy Białowieskiej
29	Białowieża	ul. Park Dyrekcyjny nr 4	magazyn
30	Białowieża	ul. Park Dyrekcyjny nr 4	internat męski gimnazjum leśnego, ob.. Dom mieszkalny nr 4
31	Białowieża	ul. Park Dyrekcyjny nr 4 a	stolarnia, następnie garaż nr 4a
32	Białowieża	ul. Park Dyrekcyjny nr 4 a	stróżówka, ob. dom mieszkalny nr 4a
33	Białowieża	ul. Park Dyrekcyjny nr 4 a	stołówka nr 4a
34	Białowieża	ul. Park Dyrekcyjny nr 7	dom urzędniczy nr 7
35	Białowieża	ul. Park Dyrekcyjny nr 8	dom urzędniczy nr 8
36	Białowieża	ul. Park Dyrekcyjny nr 10	dom urzędniczy nr 10
37	Białowieża	ul. Park Dyrekcyjny nr 11	dom urzędniczy nr 11
38	Białowieża	ul. Park Dyrekcyjny nr 12	dom urzędniczy nr 12
39	Białowieża	ul. Park Dyrekcyjny nr 13 ob.. 24	dom urzędniczy nr 13
40	Białowieża	ul. Park Dyrekcyjny nr 14	dom mieszkalny nr 14
41	Białowieża	ul. Park Dyrekcyjny nr 15	dom urzędniczy nr 15
42	Białowieża	ul. Park Dyrekcyjny nr 19 ob. 18	dom urzędniczy nr 19
43	Białowieża	ul. Park Dyrekcyjny nr 21	dom mieszkalny nr 21
44	Białowieża		park dyrekcyjny
45	Białowieża	Stacja Białowieża Towarowa	zespół budynków Białowieża Towarowa
46	Białowieża	Stacja Białowieża Towarowa	dworzec kolejowy PKP Białowieża Towarowa
47	Białowieża		wieża w zespole stacji Białowieża Towarowa
48	Białowieża	ul. Centura nr 8	wieża ciśnień
49	Białowieża	Stacja Białowieża Towarowa	przepompownia wody w zespole budynków stacji Białowieża Towarowa
50	Białowieża	Stacja Białowieża Towarowa	budynek magazynowy w zespole budynków stacji Białowieża Towarowa

51	Białowieża	Stacja Białowieża Towarowa	budynek magazynowy (po zachodniej stronie budynku dworca) magazyn w zespole budynków stacji Białowieża Towarowa
52	Białowieża	Stacja Białowieża Towarowa	budynek mieszkalny przy przepompowni wody w zespole budynków Białowieża Towarowa
53	Białowieża	Stacja Białowieża Towarowa	dom nr 4 w zespole budynków stacji Białowieża Towarowa
54	Białowieża	Stacja Białowieża Towarowa	dom nr 7 w zespole budynków stacji Białowieża Towarowa
55	Białowieża	Stacja Białowieża Towarowa	dom mieszkalny nr 10 w zespole budynków stacji Białowieża Towarowa
56	Białowieża	Stacja Białowieża Towarowa	budynek gospodarczy (obora) w zespole budynków Białowieża Towarowa
57	Białowieża	Stacja Białowieża Towarowa	budynek szaletu w zespole budynków stacji Białowieża Towarowa
58	Białowieża	Stacja Białowieża Towarowa	budynek szaletu w zespole budynków stacji Białowieża Towarowa
59	Białowieża	Stacja Białowieża Towarowa	budynek szaletu w zespole budynków Białowieża Towarowa
60	Białowieża	Stacja Białowieża Towarowa	budynek mieszkalny nr 3 w zespole Stacji Białowieża Towarowa
61	Białowieża	Stacja Białowieża Towarowa	magazyn kolejowy nr 8 w zespole Stacja Białowieża Towarowa
62	Białowieża	Stacja Białowieża Towarowa	magazyn w zespole Stacja Białowieża Towarowa
63	Białowieża	ul. Zastawa nr 69	zespół budownictwa drewnianego (skansen)
64	Białowieża	ul. Zastawa nr 69	łaznia w zespole budownictwa drewnianego (skansen)
65	Białowieża	ul. Zastawa nr 69	warsztat w zespole budownictwa drewnianego (skansen)
66	Białowieża	ul. Zastawa nr 69	dom (chałupa), ob. Dom Bractwa Młodzieży Prawosławnej w zespole budownictwa drewnianego (skansen)
67	Białowieża	ul. Zastawa nr 69	dom (chałupa) w zespole budownictwa drewnianego (skansen)
68	Białowieża	ul. Zastawa nr 69	dom (chałupa) I w zespole budownictwa drewnianego (skansen)
69	Białowieża	ul. Zastawa nr 69	dom (chałupa) II w zespole budownictwa drewnianego (skansen)
70	Białowieża	ul. Zastawa nr 69	budynek mieszkalno - gospodarczy (obora) w zespole budownictwa drewnianego (skansen)
71	Białowieża	ul. Zastawa nr 69	stodoła ze spichlerzem w zespole budownictwa drewnianego (skansen)

72	Białowieża	ul. Zastawa nr 69	wiatrak koźlak (duży) w zespole budownictwa drewnianego (skansen)
73	Białowieża	ul. Zastawa nr 69	wiatrak koźlak (mały) w zespole budownictwa drewnianego (skansen)
74	Białowieża	Zastawa	wiatrak koźlowy
75	Białowieża	ul. Podolany nr II	zespół budynków Nadleśnictwa Jagiellońskiego z ok. 1927
76	Białowieża	ul. Podolany II	leśniczówka II - mieszkanie leśniczego w zespole Nadleśnictwa Jagiellońskiego
77	Białowieża	ul. Podolany II	leśniczówka I - budynek urzędu w zespole Nadleśnictwa Jagiellońskiego
78	Białowieża	ul. Podolany nr II	wozownia ze stodołą w zespole Nadleśnictwa Jagiellońskiego
79	Białowieża	ul. Podolany nr II	stajnia w zespole Nadleśnictwa Jagiellońskiego
80	Białowieża	ul. Podolany II	stodoła ze spichlerzem i oborą w zespole Nadleśnictwa Jagiellońskiego
81	Białowieża	ul. Podolany II	ogród w zespole Nadleśnictwa Jagiellońskiego
82	Białowieża	ul. Wojciechówka nr 4	zespół leśniczówek z lat 1925 - 27 wraz z otaczającym gruntem
83	Białowieża	ul. Wojciechówka nr 4	leśniczówka - budynek urzędu nr 4 w zespole Nadleśnictwa Białowieża
84	Białowieża	ul. Wojciechówka nr 4	dom mieszkalny - „sekretarzówka” nr 2 w zespole Nadleśnictwa Białowieża
85	Białowieża	ul. Wojciechówka nr 4	brama wjazdowa
86	Białowieża	ul. Wojciechówka nr 4	stodoła nr 4
87	Białowieża	ul. Wojciechówka nr 1	stodoła z oborą nr 1
88	Białowieża	ul. Wojciechówka nr 1/3	stodoła II, ob. garaż nr 1/3
89	Białowieża	ul. Wojciechówka nr 3	stróżówka nr 3
90	Białowieża	Osada Dziedzinka	leśniczówka „Dziedzinka”
91	Białowieża	Osiedle Dziedzinka	stodoła ze spichlerzem w leśniczówce „Dziedzinka”
92	Białowieża	ul. Centura nr 1	budynek zarządu I
93	Białowieża	ul. Centura nr 2	budynek zarządu II
94	Białowieża	ul. Centura nr 3	dom nr 3
95	Białowieża	ul. Centura nr 3	budynek gospodarczy nr 3
96	Białowieża	ul. Centura nr 4	dom nr 4
97	Białowieża	ul. Centura nr 5	dom nr 5
98	Białowieża	ul. Centura nr 6	dom nr 6
99	Białowieża	ul. Centura nr 7	dom nr 7
100	Białowieża	ul. Centura nr 8	dom nr 8
101	Białowieża	ul. Centura nr 9	dom nr 9
102	Białowieża	ul. Centura nr 10	dom dyrektora firmy nr 10
103	Białowieża	ul. Kolejowa	pawilon PTTK
104	Białowieża	ul. Kolejowa	dom mieszkalny przy stacji Białowieża Pałac
105	Białowieża	ul. Krzyże nr 17	dom (chałupa) nr 17
106	Białowieża	ul. Krzyże nr 29	budynek nadleśnictwa (d. drogomistrzówka)
107	Białowieża	ul. Krzyże nr 29	obora nr 29

108	Białowieża	ul. Krzyże nr 29	stodoła ze spichlerzem nr 29
110	Białowieża	ul. Krzyże nr 36	drogomistrzówka, ob. hotel nr 36
111	Białowieża	ul. Pałacowa (d. Olgi Grabiec) nr 71	drogomistrzówka, ob. dom mieszkalny nr 71
112	Białowieża	ul. Parkowa nr 3	szkoła
113	Białowieża	ul. Parkowa nr 7	dom dróżnika, następnie kasa, ob. dom mieszkalny nr 7
114	Białowieża	ul. Podolany II nr 29	dom (chałupa) nr 29
115	Białowieża	ul. Podolany II nr 21	dom nr 21
116	Białowieża	ul. Podolany II nr 28	dom nr 28
117	Białowieża	ul. Podolany I nr 29	dom nr 29
118	Białowieża	ul. Podolany II nr 31	dom nr 31
119	Białowieża	ul. Podolany II nr 33	dom nr 33
120	Białowieża	ul. Podolany II nr 35	dom nr 35
121	Białowieża	ul. Podolany II nr 44	dom (chałupa) nr 44
122	Białowieża	ul. Podolany II nr 45	dom (chałupa) nr 45
123	Białowieża	ul. Południowa nr 4	dom (chałupa) nr 4
124	Białowieża	ul. Tropinka nr 30	dom nr 30
125	Białowieża	ul. Tropinka nr 45	dom (chałupa) nr 45
126	Białowieża	ul. Tropinka nr 47	dom (chałupa) nr 47
127	Białowieża	ul. Tropinka nr 52	dom (chałupa) nr 52
128	Białowieża	ul. Tropinka nr 57	dom nr 57
129	Białowieża	ul. Tropinka nr 67	dom (chałupa) nr 67
130	Białowieża	ul. Tropinka nr 78	dom (chałupa) nr 78
131	Białowieża	ul. Tropinka nr 83	dom (chałupa) nr 83
132	Białowieża	ul. Tropinka nr 90	dom (chałupa) nr 90
133	Białowieża	ul. Tropinka nr 96	dom (chałupa) nr 96
134	Białowieża	ul. Tropinka nr 103	dom (chałupa) nr 103
135	Białowieża	ul. Tropinka nr 119	dom (chałupa) nr 119
136	Białowieża	ul. Stoczek (d. Waszkiewicza) nr 3	dom nr 3
137	Białowieża	ul. Stoczek (d. Waszkiewicza) nr 10	dom nr 10
138	Białowieża	ul. Stoczek (d. Waszkiewicza) nr 96	dom (chałupa) nr 96
139	Białowieża	ul. Stoczek (d. Waszkiewicza) nr 13	dom (chałupa) nr 13
140	Białowieża	ul. Stoczek (d. Waszkiewicza) 68	studnia kamienna
141	Białowieża	ul. Stoczek (d. Waszkiewicza) nr 78	dom nr 78
142	Czerlonka		stacja kolejowa
143	Zwierzyniec		cmentarz - mogiła z II wojny św.

Ze względu na brak opracowanej gminnej ewidencji stanowisk archeologicznych nie jest możliwe umieszczenie wykazu wszystkich stanowisk.

Obiekty wpisane do rejestru wskazano w odpowiednim dziale – rozdział 6.

UZASADNIENIE

Zgodnie z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292) Wójt sporządza na okres czterech lat gminny program opieki nad zabytkami. Program ten na podstawie art. 87 ust. 3 cytowanej wyżej ustawy zostaje przyjęty przez Radę Gminy po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Program oparty jest na gminnej ewidencji zabytków (GEZ), w której znajdują się zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wytypowane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.